

ҚАҲР

Қисса

Хуршид ДҮСТМУҲАММАД

Бу қаттол савол кўнглиниң нигоҳ етмас пана-пастқамида қачон кўз очганини сира эслолмади. Курмагур, тўсатдан аниқ-тиник, лўнда савол бўлиб туғилмади, ўзи. Дастребнига шарпа, кўлага тусида пайдо бўлди – эътибор бермади, гойиб бўлганди ҳам, бир енгил тортган жойида тагин корасини кўрсатиб, бош кўтариб колар, кўл-оёғига кишан ургудай важоҳатда исканжага оларди.

Анча вақтгача писанд қилмай юрди, сўнг “ўтар-кетар” деган ўйда кенглик килди – арконни узун ташлади. Бир-икки кур касалхонада даволанди, ўзини якин-сирдош тутиб юрадиган номдор дўхтирлар билан маслаҳатлашди ҳам, буларнинг натижасида кундалик хандорилари орасида янгидан-янгилари “болалади”, ҳамишиалик ош-овқатидан, индаллосини айтганда, маза-матраса кетди!

У учига чиққан батартгиб-интизомсевар одам эди, отаси темирчи ўтган, ўзи ҳам отасининг паноҳида улғайган эмасми, иродаси темирдек қаттиқ эди, ўйлаганидек яшайдиган, яшаганидек ўйлайдиганлар тоифасидан эди, шу боисдан ҳам илмини сув килиб ичган профессорлар чизиб берган йўл-йўрикка қаттиқ риоя қилди, “парво қилманг, бепарво ҳам бўлманг” қабилидаги, “аслида бу ҳеч қандай касаллик эмас, турмуш тарзи, холос” қабилидаги ярми ҳазил-ярми чин, ярми илмий-ярми чўпчакнамо акл-накллар борасида обдон бош қотирди, обдон мулоҳаза юритди.

Яшаш тарзини ётиш-туришдан тортиб то ёзув-чизув, смак-ичмакка довур таг-тугидан ўзгартириш ҳаракатига тушди. Бирок, кунлар кетидан ҳафталар, ҳафталар изидан ойлар ўтиб бормоқдаки, бир-биридан нодиру доно неки кори хайр амалларни адо этмасин, муолажалар эмига тушиши у ёқда колиб, ахволи ўнгланмаётгани, яъни, ичидан ўтаетгани ёлғиз ўзига аёнлаша борди.

Ана шу ўй, шу кайфият тўлқинида кутилмаган, фавқулодда оғат юз берди. Бу оғат унинг тасаввур оламида, юрагининг нигоҳ етмас пучмоқларида тўфонга

Хуршид ДҮСТМУҲАММАД – 1951 йилда тугилган. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими. Унинг “Ховли этагидаги ўй”, “Паноҳ”, “Оромкурси”, “Сўроқ”, “Соф ўзбекча қотиллик”, “Маҳзуна”, “Ибни Муганий”, “Ёлғизим – Сиз”, “Кўз қорачигидаги ўй”, “Жажман” асарлари, шунингдек, “Ҳижроним мингдир менинг” қисса ва ҳикоялар тўплами, “Бозор” романи нашр этилган. “Ҳамид Аъламовнинг айтмолмаган гаплари” хотира-эссеси ва “Журналист бўлмоқчимисиз?” рисоласи, “Чаёнгул” киносценарийси муаллифи. А. Рюноскенинг “Расёмон дарвозаси” ҳикоясини, Т. Пўлатовнинг “Етти хузур-ҳаловат ва қирқ қайгу-алам” романини ўзбек тилига таржима қилган.

айланди: бордию, бу инжиқ ва “арзанда” дарднинг тиббиётта, шифокорларга, хандорию ош-овқатга мутлақо дахли бўлмаган ўқ илдизлари кўмилиб ётган бўлсанчи?! Эҳтимоли йўқ эмас бунинг!

Қаттиқ ўйлади, бошқалар тугул, ўзини заррача аямади, зеро, у нафакат бошқаларга, ўзига ҳам шафқат қилган одам эмас, ҳакиқат тантанаси учун қаҳр қиличини ялонғочлаб чиқишдан тоймас эди.

Оғатга, тўфонга ўхшатди-я! Бу “кашфиёти” ҳақида ҳеч бир бандага оғиз очолмаслиги, факат ўзи, “ўз ёғига ўзи коврилиш” дегандек ахволда туғилажак кўндалангдан-кўндаланг саволларга бир бошдан ўзи, ёлғиз ўзи жавоб топишга жазм этгани оғат ёки тўфон бўлмай, нима??

Адоқсиз савол, адoқсиз мулоҳаза, адoқсиз жавоблар учун эса факат ва факат ёлғиз қолмоғи... ҳозирги шароитида ёлғиз қолмоғи душвор, у ахир кимсан фалончи писмадончи донгдор адиб, қаерга борса, иззат-хурматда, айтгани-айтган, дегани-деган, ахли адабиёт ўхшатиб таърифлаганидек, адабиёт манфаати йўлида қаҳри мўл, истеъоди чараклаган ёшлар химоясида эса меҳри дарё устоз, маслаҳаттўй, ҳар қандай шароитда жасоратли сўз айтишига қодир ҳакпарат-ҳақгўй инсон! Аммо...

Қизик, казо-казо шифокорлар машварат чакириб, не ниятларда уни олис Московга йўллашашётганидан кўзда тутилган мақсад-муддао бир тараф, у эса, ўша ёкларда кўнгли, ҳаёли ичига уя қуриб олган факат ўзигагина таниш ва маълум ўша қаттол савол хуружидан халос бўлармиканман, деган илинж бир тараф бўлиб турганди.

Тонг сахарда самолётга минди, ҳатто кузатиш учун отланган аёли – кампиршога ҳам рухсат бермади, “Чиқмай кўяверсинлар, Московга жўнаётганимдан ҳар ким хабар топмасин, ими-жимида кетволай. Ҳамшира ҳамроҳ бўлиб боряпти”, деди унга.

“Ҳар ким” деганда ичидан ўтганини ўзи билади, очиги, вужудига уя қуриб олган баттолни, “ими-жимида” деганида ҳам якин ёр-биродарларнигина эмас, боши тепасида чўкморга айлана бораётган ўша хира пашша-саволни кўпроқ назарда тутганди.

Хомтама бўлган экан...

Аввало, унинг учун маҳсус “брон” ажратилган хос касалхонадан жой топилмагани таъбини тиррик қилди. Ҳозирча у ерда бўш жой йўқ, деган важни пеш қилиб, вақтича манави палатада ёта туринг, дея овлоқ бир касалхонага жойлаштиришди. “Манави палата”сига қадам босиб кирди-ю, капалаги учди. Бу қандай майнавозчилик?! Кимсан, ўзбекнинг машҳурдан-машҳур, довруги етти иқлимга тарапган пешқадам адабини-я?! У табиатан миннатвозликдан йироқ одам, илло, гина-кудуратни йигиштириб кўйиб, очиқласига айттар бўлса, озмунча хизмат килдими? Ҳаёти мобайнида чизган чизикларидан чикмади, ахир??

– Вера, – деди ҳамширага, ўқинч аралаш тутакиб, лекин босиклик билан, – мени зудлик билан Тошкентта олиб кетинглар. Айтинг, даволамай кўя қолишин! Буғуноқ қайтиб кетамиш!

Атокли адаб баҳонасида Кремл касалхонасидаги шарт-шароитларни кўриб колиши орзусидаги ҳамширининг шундайига ҳам тарвузи кўлтиғидан тушган, нима килишу қандай карорга келишини билмас, Тошкентдан самолётда ёнма-ён учиб келишгунга қадар чурқ этмаган адаб, мана, кутилмаган касалхона ва абгор бир палатага келиб тушганида аччигини яширолмайтганидан мутаассир эди.

– Хўп, – деди у дами ичига тушиб, – факат бир кур кўрикдан ўтказмай жавоб беришмайди. Бу ерда ҳам шифокорлар анча тажрибали...

“Пешқадам адаб” алами ичиди, тишини тишига босди, бу етмагандай, кўрсатилган каравотта узала тушган заҳоти хомтама бўлганини – олис юртга жуфтакни ростлагани билан ич-этини кемираётган савол исковуч итдек лўкиллаб, изма-из этиб келганини пайқади. Буалам олдида яра-чака-ю суртма дорилар аралаш-куралашидан хосил бўлган кўланса ис анкиёттган палатанинг равиш-рафтори ҳеч

гап бўлмай қолди. Касалларнинг иккитаси нурсиз-мазмунсиз нигохини шифтга қадаганча шалпайиб ётиби, иккитаси ўрин-кўрпаси устида оёғини осилтириб кавшанибми, кавш қайтарибми, ўтириби, иккитаси ёстиқдан майдонча ясад, картавозлик билан машғул.

– О, седой друг, распологайся. Мы еще живы! И жить будем долго!¹ – деди картавозлардан бири ёқимсиз, палағда товушда шангиллаб.

Адиб бу сингари ҳашаки луқмаларга жавоб қайтарадиган кайфиятда эмасди. У оппоқ, момиқ ёстиқка бош қўйган замони қаншаридан бир қарич юкорида узу-ун, адоги кўринмас ёлғизоёқ йўл, йўл узра эса булатгами, суви кайнаган човгумнинг тумшугидан кўтарилаётган бутгами ўхшаш бир тутам губор жилваланиб кўринди. “Ўша, чалғитолмабман... Наҳотки, жўнаб кетаётганимни ўзим сездириб қўйган бўлсан?! Ким унга чипта олиб берди?” ...Топган “шўртанг” пичинги ўзига ёкиб, лабининг бир чеккаси билан кулимсиради.

Хира ва баттол савол унинг мусоғир юртда якка-ёлғиз қолганини пайқаган шекилли, “Э-энди сенга кўрсатаман!” дегандек, унинг боши ичига биқиниб олган, кистовга олиб, уни жавоб топишга ундар эди.

Савол миясига тирғалди дегунча у беихтиёр хотира дарёсига гарк бўлар, гўё саволнинг жавобини (эҳтимол, жавобларини) хотира қатларидан топадигандек дам бажонидил ўйга толар, дам хуноби чикиб, жони ўрганиб-ла кетар, аралаш-куралаш туйгулар, кечинмалар гирдоби унинг жисми-жонига очиқдан-очик зуғум килишга ўтаётганди.

“Ҳаёт” деганлари бошдан-охир гурбатларга тўла саволдан, жумбокдан иборат экан: у нима-бу нима? У ким-бу ким? Нега ундей-нега бундай?.. Жавоб топа-топа умр ўтганини билмай қолди-я! Куюқ, кора сочи паҳтадай оқарди, укпардай майнин тортди-мўртлашди, сийраклашди. Охирги палла кўтирир бўлган кари серканинг жунидай дувва-дувва тўклила бошлади...

Қирқ йил қалам тебратди. Қирқ йил ҳаловат бермаган адиблик қисмати энди ёши бир жойга етган маҳал унинг ҳаётни тўтри ўйлга буриши учун яраб колар ахир?!

Тўғри яшаш... Бунчалар оддий, бунчалар жўн тушунчага арзирли талқин тополмаётгани... Шу ёшга етганда-я?! Нима, у эгри яшадими? Ўзганинг тузнамагига кўз олайтирдими? Нафси ҳаккалак отдими?.. Наҳотки, паймонаси тўлган, хисоб-китоб мавриди келган бўлса?!

Кимса борки, паймона тўлмасдан бурун, акл-хушидан айрилмай туриб очиқласига, тантлилк билан хисоб-китоб учун етарли куч-кувват жамғариб қўймоғи зарур экан! Акс ҳолда...

Нима “Акс ҳолда?!” Неча қайта ўзини тошойнага солиб, назардан ўтказди. Синчилклаб кузатди. Ботинидаги тетиклик сўнмаган, сийратига тепчиб турибди. Салобати ўша-ўша, демак, ҳали-вери аллақаёқдаги саркаш ва шаккок саволга таслим бўладиган анои-ландовур эмас! Ҳаётнинг ўт-оташ чўғидан узилмаган товасида коврилган одам у. Шунчалар коврилганки, сиртида сезилмаса-да, ичи-вужуди кат-кат корайиб, куйиб кетган. Юмшоқроқ килиб айтганда, обдан тобланган-пишган. Ҳа, у ўзи ўхшатиб тасвирилаган Бабар, Қобил бобо ёки бошиз Фахриддин эмас! Қаҳхор – у, Қаҳхор!

Билак томирига суқилган осма укол дорисининг томчилашидан кўз узмай ётиб, кўнглига бир шумлик оралади – оромига човут соглан бетийиқ саволнинг дам ўнг-дам сўл биқинидан, дам усти-дам остидан ўтса, уни чалғитса. “Чап бериш”, “чил бериш” деган гаплар бор-ку, эпи топилар, леди. Шу ҳалқона хикмат эпкинида нажот шарпаси жилва сочгандай кўринди. Афус, чандон уринмасин, саволнинг тузи ўзгармади, аксинча, туси-турки ўзгармас савол унинг тусини ўзгартириди.

¹ Ў, оксоҷ дўстим, яхшилаб жойлашиб олсинлар! Биз ҳали тирикмиз! Ва ҳали узок яшаймиз! (Рус.)

У бошини асабий силтади, қадрдон ва садоқатли чамбарак айвонли шляпаси бошига малол келаётгандек түүлди, бундан чиқди... У табиатан нихоятда синчков-зийрак эди – айланы соябони көнтгина ғарбона “дүппи”нинг вазни бошига сезилаётгани бежиз-бехикмат эмас, демак, шу ҳам бир ишора, белги, аломат. Демак... Ранги қум ўчган, гезарган, юпқа лаблари кимтилган, бирок шу ҳолида ҳам ховурдан тушмай, тешиб юборгудай важоҳатда бир нуктага тикилганича... унинг ўткир нигохига дош беролмаётгандарахт япроқлари пистон милтиқда мўлжалга олингандек “жонланиб”, чирт-чирт узилиб ерга тўшалаётганди...

Ўзок қишигурига дош берган япроқлар кўклам бўсағасида дараҳт шоҳларини тарқ этишга маҳкум, бошка иложи йўқ. Совуқ олдими, бас, япроқ яшил япроқлик ҳолатидан оёқ остидаги ҳазонлик ҳолатига ўтади. Ҳазонга кўшилган япроқнинг умри тугади ҳисоб, одам эса япроқ сингари йўқлик сари юз тутиб кетаверадиган жондор ё маҳлук эмас, у тиришади-тармашади, сўнгти лаҳзаларга кадар чикмаган жондан умид узмайди...

Бошидан кечяпти, кўряпти. Кўзи илинди дегунча болдири музлайди, буни сезган заҳоти бармоқларини ишга солиб чимчиласига, кафти билан уқалашга тушади. Болдири ўрикнинг данагидек-данагидек тош тўлдирилган хотинларнинг пайпогига ўхшайди – оғриқнинг зўридан кўл теккизисиб бўлмайди, сўнг, ҳаракатлари зое кетиб, томир тортишади. Оғриқка бас келиш кўйида лабларини тишлайди, тишини тишига босганида оғзининг ичидаги машина кум-шагал ағдарилгандек шовкин эшишилади, инграйди, нақ аясини кўргандай бўлади.

Хозир эса уйғоқ, касалхона ҳовлисининг чеккасида, куюқ қайнизорга термилиб, гужғон ўйнаётгандарахт ҳаёлларининг жиловини тутолмай ўтирибди. Ватандан, ёр-биродарлар, ижоддошлар, шогирдлардан йироқда. Ёлғиз.

Кўз ўнгидаги қотган баҳорий совуқ манзарадан кўнгли тубига аллақандай илиқлик кўчиб ўтди, бирок алдоқчи-шум илиқлик ўша замони музга айланди. Муз қиличининг тифидек кескир, назадек учли эди.

“Чўкаётгандаги одам ҳасга тармашади”... Шу гапни овоз чикариб айтганди, тишлари камашиб, оғзининг бир чеккасидан оқиб тушган сўлагини тутолмай қолди. “Мен чўқмайман! – деди у енгининг чеккаси билан лабини артиб. – Қаҳхор чўқадиган, дуч келган оқар сувда гарк бўлиб кетаверадиган анойи эмас!”

Шу пайт, орқадан – палата деразаси томондан эшишилган ҳамшира аёлнинг мулојим, лекин уч кунда меъдасига тегиб улгурган таниш овози милтиқдан узилган ўқдек ҳаёлинни тўзғитиб юборди:

– Ўртоқ ёзувчи! Қон топшириш вақти бўлди!..

2

Үйда ҳам шу аҳвол. Касалхонада ҳамширалар ўз ҳолига кўйишмайди, уйда эса аёли айланиб-ўргилади. Гўё уни еру кўкка ишонмай авайлашади, ўз ҳолига қолдиришмай, меҳрибонлик кўрсатишади. Ўзининг назарида эса... жонини зловлашади.

Кампиршо тушмагур уккидан-да сезгир ва хушёр эмасми, чоли “их” десаям-демасаям пайқайди, кўқдан тушган фариштадек теграсида пайдо бўлади, бошини дам ўнг-дам сўл кифтига кийшайтириб, иккала кўзини лўқ килиб синовчан термилганича қотади. “Кув бўлмай қол! Жон таслим килишимни кутяптимикан?” деган ўй лип этиб ўтади ҳаёлининг бир чеккасидан, лекин адаб бу хил магзи пуч шубҳа-гумонларини зинхор тилига кўчирмайди – забони тамомила бошка гапга айланади:

– Бунча термилиб қолдилар, кампирак?²

² Кампирча, маъносида. (Тожикча.)

Хуршид ДҮСТМУҲАММАД

Умр йўлдоши, ёстиқдошига эмас, қалтисрок расмий идорадаги хизматдошига мурожаат оҳангига савол қотади. Ўртада фарзанд бўлмагач, йиллар ўтгани сайин, ёшидан қатъий назар, хотин – кампирга, эр – чолга айланниб қоларканми, бу хувуллаган хонадонда бирини – “кампир”, “кампирак”, “кампиршо” бошқасини эса – “чол”, “бобой” деб алкаб-ўргилиш уларнинг икковини ҳам ажаблантириш кўйганди.

Чол кампирининг нимкулгисидан нигохини узмай, ўзича эркалаётгандек уни тавсифлашга берилади: “Бурунги хушрўйлигидан чорак пайса колмади-я. Қариди, афти сояки майиздек бужмайди. Ажинлари ҳам майли-я, иягида яккам-дуккем тук ўсиб чикқани нимаси?! Ўғри мушук!..”

– Хомуш тортмасинлар...

Аёли шундай деб, нигохини олиб қочади.

– Сўзсиз... – деб жавоб қиласи адиб, синик жилмайиб, ясама итоатгўйлик билан, кампиршонинг мунҷоқдек-мунҷоқдек кўзларидан тайинли маъно уқмай. – Сўзсиз...

Яқин-яқиндан лапанглаб одим ташлайдиган бўлиб қолган аёли оёқ оғригини унутиб, зинадан пилдираб пастга энади, зинапоянинг ярмига етган жойида бир зум тўхтайди-да, юкорига қулоқ тутади. “Сен шохида, мен баргида” деган наклни ўзи учун шиор қилиб олган адиб буни ўтирган жойидан пайқайди, “Ўғри мушуклиги шу-да!” деб мийигида жилмаяди ва оғзидан бирон “лутф” чиқиб кетармикан деган илинжда уни пойлаётгандан кампирини доғда қолдириб, ич-ичидан тўфондек отилиб, бўғзига пўртганадек тикилган сўзларнинг биттаси тугул, яримтасини ҳам тилига кўчирмайди. Бунинг сабаби чукур, бениҳоя чукур, зеро, бу хонадонда, оила барпо бўлган кундан эмас, дақикалардан бошлаб ўрнатилган темир интизомга биноан бирон сония, бирон лахза тилга эрк берилмайди – асло, зинхор, абадулабад пилдир пис, гулдир гуп! Ҳалалангу лангу лангам, Ҳалалангу лангу лангам³.

Яхшиям, жавон тўла китоб бор. Китоблар жонига ора киради. Китоблар ҳошиясидаги ёзувлар – муаллиф ва китоб номининг ўзиёқ хаёлни минг ёқка олиб қочади. У аста қад ростлайди, бир-бир одим ташлаб, жавонга яқинлашади, ойнаванд эшикларда ўз аксини кўради – келишган қадди-басти, кўркам киёфаси, жиддий нигохи, келбати олдида жавонга терилган китоблар тўсатдан мунғаяди, бир-бирининг пинжига кириб кеттудек талвасага тушади, бир қарашда мулойим, лекин таг заминига ўзгача бир синчковлик ва таҳдидга бурканган шафқатсиз ва бехис нигохга дош беролмай, ҳатто бири олиб-бири кўйиб нола чеккандек, инグラб юборгандай туюлади. “Ёздингми – кўрқма, кўрқсанг – ёзма!” дейди пичирлаб ва шу захоти ич-ичидан куч олган заҳарханда кулгини босолмай, деярли сас чиқармай шивирлайди: “Шундайку-я... Илло, кўрқмай ёзаман!” деганлардан бирортаси омон қолдими?! Гирдобнинг тубсиз ўпқонида тиги парронга учраб кетмадими, яхши-ю ёмони бир гўр бўлиб?!”

Айрим муаллифлар номига нигохи тушди дегунча кўз ўнгига бамисоли кино тасмаси айланади. У айникса Ёзувчилар уюшмасини бошқарган маҳаллари жамики шоирман, ёзувчиман деганларининг ижодини синчковлик билан ўрганган, хаёти-умр йўлинингина эмас, кимлар билан ош-қатиқ бўлган, қандай ва қай тоифадаги адиблар этагини тутган, қай давраларда нималар деб “ваъзхонлик” килганингача, алжиганингача, хуллас, қаерда ва қай тариқа нафас олиб-нафас чиқарганингача, битта кўймай, миридан-сиригача ўрганган... тафтиш ўтказган, муҳокамага тортган, тегишли жойларга тақдим этилган тегишли хulosаларга тегишли тартибда имзо чеккан. Вазифаси, лавозими шу тариқа қалб амрига айланган. Лекин, орадан неча қовун пишиғи ўтди ахир. Бундайин хос юмушларини йигиштирганига ўн... ўн икки йиллардан ошди. Чамалаб кўрса, қарилик, унга қўшилиб манави инжиқ-пандаваки хасталик аломатлари ўшанда – ўша хизматлари мукофоти ўрнида, ўшалар эвазига “тортиқ”, “хадя”, “эҳсон”, “иона” килингандек...

³Faafur Gulom misrasi.

Ана, кўриб турибди, жавон ойнасидаги акси кун сайин ўзгармоқда: нахотки, бунчалар тез?! Қайда колди бурунги кўркам салобат, маҳобат, ҳайбат? Қадди чўкибди, кифти ихчам тортган, кумушдай оппок сочи сийраклашган, кўз нури ҳам ҳаминқадар. И non-ихтиёрини буткул ишғол этган саволнинг жавобини топса, бўладиган холосага кела қолса эди! Ҳа-ҳа, шундагина манави дардисар касаллик билан муроса йўлини топар, беором кўнгли сокин тортар, поёнига қараб жадал яқинлашаштган кунларида, ултурганича, чимдим бўлсин, савоб амалларга қўл уриб қолармиди...

Кулимсиради. Хаёлидан кечган ўйлари ўзига эриш туюлди. Афсуслар бехуда, надоматлар бехуда, зеро, хотирага айланган ҳеч бир воқеани эндиликда ўзгартириб бўлмас, ўтган ишга саловот, деган тасалли ҳам кўнглини илитмай қўйганди. Зотан, ўтган ўтди, кетган кетди, дегудек бўлса, мана, ўша ўтган-кетгандарнинг бари унинг бутун жисми-жасадини хў-ў-ў, “қайтар дунё” номли тегирмон гирдобида ҳазон япрогидек пирпирак килиб айлантирмоқда, гангитмокда, энка-тинкасини қуритмоқда...

...Зинадан лапанглаб тушиб, кўздан гойиб бўлган кампиршо кўп ҳаялламай, янаем қаттикроқ шоҳ ташлаб, инқиллаб-зинқиллаб чикиб келди. Адиб ҳисобини олиб кўйган – аёли ўн бир погонали зинанинг олтингчисига етганида бир зум нафас ростлашга одатланган, нафас ростлагач эса, зумда пиллапоя тепасида пайдо бўлади. Ана, тўхтади, тин олди ва бир қўлида финжон тўла қайнок қаҳва, иккинчисида учтўрт чакмок оқ қанд солинган жажжи ликопча туттганча, кораси кўринди.

– Канча қанд соладилар, ихтиёр ўзларида...

Адиб бир чимдим меҳрибонона лутфни ҳам ўзича талқин қиласди: “Қандни кўп қўшиб, бир балога гирифтор бўлсанг, айб ўзингда” демокчи...

Айб ўзимда бўлмай, осмонда бўлармиди, туршак, ерининг қаърида бўлармиди! Бу хусусда шубха-гумон ортиқча, илло қаердан, не сабабдан ёпишди менга бу дарди бедаво?! Шунинг ҳисобини қила оладиган мардум борми, ён-атрофида, дунёда?! Саломатлиги қачон ва қай тариқа панд еди – бу бир муаммо бўлса, кейинги муаммо-гумони бундан-да оғир – ҳаёти мобайнида қўл урган нораво амаллари эвазига товон сифатида раво кўрилдими, унга бунча азоб-укубат? Қайтар дунё, тақдирни азал деганлари шумикан, ёхуд, хой, мардуми доно?! Ҳамма бало... у ўйини ўйлагунига, кўнглини хушинуд айлагувчи бирор тайнинли қарорга келгунига қадар хасталик зўрикмоқда, бунинг оқибатига бу ёруғ дунёнинг ҳою ҳавасларидан шунчалар беҳафсала бўла бормоқдаки!..

Беҳафсалалик!..

“Бу касаллик аломатларини қачон пайқадингиз, неча йил бўлди?” Қайси дўхтирга ўйлик масин, бари тўтиқушдан тарқаганми, нима бало, шу саволни такрорлайди. Ичиди, “Ҳаммангни оғзингта холвайтар!” деб бир гудранади-да, сўнг хушига келганини айтади: уч йил, беш йил, ундан кўпроқ, дейди. Аслида, ўша, айтди-ку, анави хос юмушларни йигиштирган, одош қилган йиллардан бошлиномадимикан, бари томоша?..

...Қайси кишлоқда кўним топишмасин, дадасининг боши ҳакоратдан чикмади, дов-дасттоҳига қўшиб рўзгори – бола-чақасини қувгин қилишди. У гўдаклик чоғларидан дадасининг юриш-туриши, одамлар билан муомаласини кузатди, уни тушунганча тушунди, тушунмаган жойлари бўлса ажабмас, лекин унинг учун дадасидан зўр одам йўқ эди оламда. Айниқса, оила Қўконда яшаган кезларида дадаси ҳафталаб бадар кетар, момакалдироқдай гулдураб, туйкусдан пайдо бўлганида эса қўлидан қўймайдиган милтиғи Абдулланинг эсини оғдириб қўяр даражада ҳаваслантирарди. Тепаси учли, пешонасида қизил юлдуз тикилган сентр шапка кийиб келганида аяси шўрлик шайтонлаб қолаёзди, эрини большовойлар сафида ғазовотчи-босмачиларга карши курол кўтаришдан қайтариш умидида якин жигарларини бошлаб келди. Дадаси эса гап укмади, билганидан қайтмади. Аксинча,

Хуршид ДЎСТМУҲАММАД

“Ҳар куни ёғлиқ-ёғлиқ овқат олиб келганимда ҳайрон бўлмадинг, бу овқатлар каёдан келаётбида, деб бир оғиз сўрамадинг, энди шапкамдан жирканасанми?” деб хотинининг устидан кулди. Қаҳр аралаш масхаралаб кулди.

Абдулла дадасига ҳаваси келиб яшади, унга ҳаваси келиб улгайди. Дадаси эса ленинча, большовойча, сталинча эътиқодидан бир одим бўлсин юз ўтирумади. Дадаси большовойларга қанча ишонса, у дадасига шунчалик ишонди. Дадасининг айтгани рост, ҳакки рост, ахир одий темирчининг оиласини очлик, хўрлик ва мухтожликдан большовойлар халос этди. Улардан юз ўгиришни эса нонкўрлик деб билди, Абдулла. Бироқ, ҳаётнинг сертўлғок, тўзонли тўфонлари остида омон қолиши...

...Сахармардон эди. Кўққисдан эшик тақиллади. Бехосият тақиллади. Қаҳхор чиқди, эшикни очди. Хос хизмат зобити Нурлини кўриб, капалаги учди.

– Ўйимиз куйди!

Ҳе йўқ, бе йўқ бу совуқ хабар оёқ-қўлидаги жонни сугуриб олгандай бўлди. Қайтиб сўрашга тили айланмади. Сўрамай деса, қулоқларига ишонмади. “Нима гап?” деган маънода кўзларининг ола-куласи чиқди.

Нурлининг оғзидан кўланса арок иси гупурди. Афтидан, у заҳри котилни бош кўтармай, бўкиб ичган, илло, ҳарчанд ичмасин, маст бўлмаган эди.

– Югур, қоғоз-погозингни битта қолдирмай ёқ! Ҳозироқ!

Бу гапни эшиштан Қаҳхор турган жойида тиккасига қулақ тушаёзди. У миқ этмади, тагин “Нима гап?” деган маънода сўлжайиб нигоҳ ташлашдан бошқасига ярамади.

– Сталин капут!.. Мен келмадим!.. Мени кўрмадинг!.. Мендан эшиштадинг! Уқдингми, писател-ль?!

Эшик кесакисига елкаси билан беҳол суюнган Қаҳхор суратта айланганди, на вужудида жони, на бошида ҳуши қолди.

Сталин капу... ўлди?! Бўлиши мумкин эмас, у ўладиган одам эмас!.. Ичган ароғингга тупурай, Нурли!.. Уйимиз куйдими?! Шу шум хабар чин бўлса, миллионлаб сталинчилар, минг-минглаб қаҳхорлар нима қиласи? Сенга ўхшаш ифлослар-чи?! Қандай кун кўради? Қандай нафас олади?!

– Хеч ким йўқ, аzonлаб кўчада нима килиб турибсиз?

Қаҳхорнинг кулоги том битганди. Аллақаёдан эшиштилган савол такрорланди:

– Хеч ким йўқ. Азонлаб... Сут совуб коляпти, юра колинг.

Қаҳхор базўр ортига ўтирилди. Изига қайтаётган Кибриёнинг ортидан қарадида, тилига келган калимани айтишдан ўзини тиёлмади:

– Кўзимдан йўқол, карға!..

Шу кадар газаб ва нафрят билан айтди, товуши ичига тушиб кетди, зум ўтмай, овозини чикариб эмас, ичиди айтганини ўйлаб, пича енгил тортди, кифтини эшик кесакисидан узди, оёғига жон кирди.

Ўша дамда оёғига юргурган жон бир йўла унинг қонига йўқ срдаги касалликни коришитириб юбормадимикан?.. Ҳозир “туллаб”, “хосил”га кира бошлаган дардининг чигитлари ўша тонг палласи унинг қонига уруг бўлиб қадалмадимикан?..

Қаҳхор шошиб қолди. Ланжликинг пайти кулга айланishiдан асрраб қолишнинг бирдан-бир қалови – кўлига қалам олди. Ёзди: “Доҳийнинг яна бир марта нафас олиши учун ҳар бир совет кишиси бутун умрини беришга тайёр”, деган сўзлар битилган марсияномаси “Қизил Ўзбекистон” газетасининг кўшсаҳифасида босилди. Унда ҳали тупроғи совумаган мархумни “башар кўёши”га менгзади.

Дўпни тор келганда қаловини топиши мана шунаقا бўлади!

У алкаш зобитни қайтиб кўрмади, кўрмаса, сатқаи сар, асл исмини билмаса-да, “Исмингта ҳам, кличкангта ҳам, турқингта ҳам!” дей бўралатиб сўқди, сўқингани сайин енгил тортди, ундан батамом қўлини ювди. Факат, ўзгаришлар шиддатини

қаранг, ишни дүндиридим, дея қувонч ила осмонга иргиттган дүпписи қўлига кайтиб тушиб улгурмай, тақдирнинг сертикан таёғи Қаҳхорни, унга қўшиб жамики шўровачча қаҳхорларни кумпарчин килди-кўйди: комфирка шу чокка кадар замину самода мисли йўқ даҳо сиймо деб хисобланган Сталиндеқ валломатнинг файриинсоний ёвузликларини астар-аврасигача фош килиб, достон қилиб ташлади!

Тамом! Тамом! Тамом!

Ароқхўр Нурлиниңг айтгани, мана энди, рост чиқди: ана энди уйига ўт кетиши, уйининг, уйига қўшилиб ўзининг кули кўкка соврилиши мукаррар!

Қаҳхор хаётда бунчалик каловланмаганди. Энг оғир дамларда ҳам бу кадар эсанкирамаганди. Инсон ва адаб сифатидаги эътиқоду ақида ва тутумлари бўладими, мақсаду маслаги бўладими, ҳаммаси суюнчикдан айрилди, кунпаякун бўлди. Ўзига қўшилиб, қалами, қаламига қўшилиб ўзи синди. Темир деворга урилган бошидан эмас, боши урилган девордан садо чиқди. Бу бўғик садо остида омон қолиш, мўлжални тўғри олиш уқубати унга ниҳоятда оғир тушди.

...Конига қадалган оғат, ҳасрат чигитлари ҳеч бир хатосиз бир текисда гуллаб-яшнаб униб чикиши ўша кезларга тўғри келмадимикан?..

Э, ана-а, жаноблари, деб юборди адаб тўсатдан ҳушёр тортиб, ўзига ўзи. Топди! Топилди! Ҳаммаси, ипидан игнасиғача маълум бўлди-кўйди!

Гап бу ёқда экан. Хос шифохонада даволаймиз деган чиройли важ билан ватандош казо-казолар боплаб ўзларидан соқит қилишди, Масковдагилар эса гўё яхши ниятда Тошкентдан чакириб олишди, “Ўзимизнинг одам, ўзимизнинг бемор, ордер ҳозирлансин!” деган шошилинч хабарларни ўз кулоги билан эшилди-да, шунинг ўзидаёқ кўнгли тогдек кўтарилди, далда олди, илло... энди, мана, бундан чиқди, шу тобда хисоблаб кўрса, “ўзимизнинг одам” киёфасидаги хизматларини йиғиштирганига ўн беш йилга яқинлашаёзибди. “Ўзимизнинг бемор”лар рўйхати-рўйхатларидағи исм-шарифининг, хос “тахаллус”ларининг устидан қалин кора чизиқ тортилганига ҳам шунча вақт ўтибди. Хос касалхонадан бўш жой топилмагани боиси мана шу! Кимdir алмисоқдан қолган қофзларга кўзи тушганми, ҳовлиқиб, “ўзимизнинг одам, ўзимизнинг бемор” деб юборган, самолёт Тошкентдан шўролар пойтахтига етиб келгунига кадар эса адабимиз аллақачон дов-дастгохини йиғиштиргани – у қалтис даргоҳда тариқча ўзгариш назар-эътибордан четда қолмайди, шунга биноан, мана ман деганлари ҳам ё у ёқлик-ё бу ёқлик қилинади – у собиклар, нокераклар, даҳмазалар сафига ўтказилгани аниқлангач, бунинг оқибати тайин, яъни хос шифохонага қарашли “Тез ёрдам” машинаси “манави палата”ли касалхона томон бурилган, вассалом!..

– Қанча қанд соладилар, ўрток бобой, ихтиёр башумо...

Сукунат кўзга кўринмас устунига айланган хонадонда беозоргина, ҳатто маҳрамона айтилган қисқа ушбу қалом ҳам ғалати эшишилади: жаарангламайди, қулоққа баралла кирмайди, балки айтилган заҳоти жавонни лиқ тўлдирган китоблар орасига, девордаги адабнинг бундан ўн йил бурунги сурати туширилган чўғдек қизил гиламчага сингиб-сўрилиб кетади.

– Ихтиёр... Ихтиёр...

Икки бора такрорлаган сўзида нимани назарда тутди – ўзи ҳам билмади, нотайин ахвол-рухияда сўзлар ҳам нотайин чиқар экан-да. Бундайига, дурустрок ўйлаб кўрса, айтган сўзида маъно йўқ эмас – “Ихтиёр саволда!” дегани бу. Ҳа, шундай, унинг бутун инон-ихтиёри бошини дам ўнг-дам сўл, дам тепа-дам пастдан пармалаётган саволда!

...“Узилди” деган сўз кимнингдир хаётдан кўз юмганини англатади, лекин, алкаш Нурлиниңг беногоҳ ташрифи оқибатида Қаҳхор ўлмай туриб ўлди, яъни, узилди, фақат ўзини ўнглаб олгунига кадар бўлар иш бўлган – саломатлигига тузалмас иллат уруғи қадалиб улгурганди.

Хуршид ДЎСТМУҲАММАД

Ҳарчанд уринмасин, хаёлидан ўша хотираларни сиқиб чиқаролмади. Яна ва яна кўз ўнгидан ароқхўр-алкаш Нурлининг руҳсори нари кетмади. Тўғри, у бўш келмади. Қаловини топди. Газетага босилган таъзияномаси ўша тузалмас иллатнинг уругини қуритгандек бўлиб турганди, тўсадан, кутилмаганда навбатдаги зарбага рўпара келди. Айтди-ку, мўйловдор мустабиднинг жисман ўлими ҳолва бўлиб қолди, ўша палладаги Қаҳхор ва қаҳхорларнинг ҳолати кўкдаги шамол забтига йўликкан бир тутам булутнинг, пиёладан аранг кўтарилаётган чой ховурининг умридек туссиз, омонат ва абгор эди.

– Дардингизни олай...

Адиг ичида кулимсиради. Кампиришо қайси дардни назарда тутаётганини ўзи яхши билади, илло мана шундай маҳрамона ҳамдардлик замирада ҳам икки хил маъно пинҳонлигидан ғурбат ҳаёлларга чўмди.

Лоҳас бўлди, ич-ичидан қизиб, вужудидан кўтарилиган ҳарорат бетига тепди, зум ўтмай бадани жунжикди. Ҳамшира яна чакира бошлади. Унинг ҳар сафар, “Ўртоқ ёзувчи! Мухтарам адиб!”лаб шангиллаши кулогига кесатиқдек, писандадек оғир ботар, азбаройи кўксига оғриқ туриб кетар, би-ир ўзбекласига болохонадор килиб тузласа, чакаги ўчади-я!..

Касалхонага жойлашиб, ўз ҳолига қолишга улгурмаган ҳам эдики, икки кун ўтмай тепасида аёли пайдо бўлди. Мудраб ётган экан, тушми ё хушми, дабдурустдан фаркига бормади, зум ўтмай, чираниб бўлса-да, ўзини ўнглади. Кампирак! Сурат эмас, аниқ маҳраму меҳрибони сийратининг ўзгинаси!

“Кандай қилиб, домлани ёлғиз жўнатдингиз?! Инжиқлик қилиб, бообўр дўхтирлар дилини оғритиб қўйсалар, бутун Ўзбекистон хижолатта ботади-я! Бугунок етиб боринг, ёнларида бўлинг!” Шу хилдаги гапларни тайинлаб, самолётга миндириб юборишиби.

– Ҳим? – деган нидо чиқди бўғзидан. – Келдиларми?

– Кўймай жўнатишиди. Ўзим ҳам хавотирландим. Самолёти курсин, лўқиллаб учдими, нима бало, мазам қочди...

Аёли касалхона яқинидаги хусусий ижарадор қўналғадан паноҳ топибди, ўша ерда ётибди, кўнгли кетиб. Сал ўзига келсин, тепасидан нари жилмайди, айланиб-ўргилиб, гиргиттон бўлавериб, баттар тинка-мадорини куритади.

Шанги ҳамшира етмаётувди!..

Бармогининг учидан кон топширса, нима, осмоннинг рафтори ўзгариб колармиди?! Жавоб ё ундейрок-ё бундайрок чиқади, бошқа гап йўқ, касаллик шаштидан тушмайди, қайтага кун сайин уни қаттикроқ, аёвсизроқ ҳолдан тойдиришда давом этади.

Бу срдагиларни зўр дўхтирлар дейишиди, қайдам, зўрлиги қайга борарди?! “Дардингизни олай” деган кампиришо қайси дардни назарда тутиб айтди? Канд касаллигини назарда тутдими?.. Истехзо ила кулиди у. Сабр кил, кампиро, умр бўйи, аниқроғи, мен билан маҳрамликда яшаб, кўрсатган дилдошлигинг, меҳрибонликларинг мукофоти пусиб-бикиниб кутмокда, ҳозирча оёғингдан бошлади, ҳадемай, мукаррар ичинингта кўчиб ўтади, бир хуруж қиласиди, кўз очирмайди, кўрасан, дардимни олиш қандай бўлишини... Нима ҳам кўрди, мен билан яшаб, боякиш!..

– Ўртоқ бемор! Кутиб қолдик! Кон топширишингиз керак, кон, кон!..

“Товушинг ўчсин! Кутсанг кутибсан-да. Сенлар учун озмунча хизмат килдимми, умрим поёнига етажтган бир кунда кутсанг, ўлиб қолмайсан, бачагар!”

Казо-казо дўхтирлар хизматига шай туришибди, дори-дармонлар қатор-қатор, ҳар қалай, ҳасталикка кўз-кулок бўлаётгандар канча?! Лекин ич-ичида газак олаётган, ўқтин-ўқтин бетига, юз-кўзига тепчиб чиқаётган кўринмас дардга шифо топиш ўзининг кўлида, иродаси-қатъиятида, шахсиятида. Ўзинг ўла,

ўзинг изла, ўзинг топ! Илло шууринг, кўксинг ичид, ботинида кечган бош-кети кўринмас ўйларингнинг ташқарига чиқишига зинхор йўл кўймаслигинг керак. Шарт! Мутлақо! Шуурингда, дарди-дунёнингда кўмилиб ётмоқликка маҳкум улар, тушундингми, ўртоқ бемор, кўмилиб?!

Адид: “Ичимдаги лаҳадга кўмилган, лаҳадга! – дея хаёлидан кечган ўйларини ўзича шиббалаб “жойлади” ва толиқдими, бир зум ўтмай бош чайқади: – Фақат, фақат мана шу лаҳаднинг оғзи очилиб кетмоқда!..”

Ўхшатиши ўзига ёқди, феъли-хўйига, тилига роса мосини топди-да, ўзиям. Мук тушиб ёзётган чоғларида ҳеч бир банданинг етти ухлаб тушига кирмаганларидан топади, кўланса сўзларни. Бигиздек сукладиган ўхшатишларни топишни кийворади!..

3

Изтиробга лиммо-лим, лекин марокли хаёллари тўзгиди, шанғиовоз хамширанинг амрига бўйсуниб ўрнидан кўзгалмоқчи эди, ёнида шарпа пайдо бўлди. Бетоқат хамшира чикиб келди, ҳозир кўярда-кўймай етовга солади, деган хаёлда атайнин уни кўрмаганликка олди. Бирок, кутганидек хамшира эмас, балки ёнига ўрнашиб, жойлашиб олган “шарпа” шивирлаб, тилга кирди:

– Мусофир экансан...

У туйкус ўгирилди-ю, ўзига тиккасига мўлтайиб қараб турган бегона хотиннинг кўзларига тикилганича, гапиролмай қолди. “Бунчалар сулув?! Бунчалар соҳибжамол?! Нигоҳи... Кўзми, оловми?!” Сарғиш-кирмизи яноқларининг тинклиги, силликлиги, айниқса қош-кўзи жодулади-кўиди, ў-ў-ў!..

У тилдан қолдимми деб кўркканди, қайтиб оёққа туролмайман дея саросимага тушганди, йўқ, ўзини ўнглади.

– Нима? – деди аранг, хушини йигиб.

– Мусофир, келгиндисан...

“Ўртоқ ёзувчи” бегона хотиннинг тиззасидаги наридан-бери йўргакланган чақалоқни кейин пайқади. Диккатини жамолламай қолди. “Соҳибжамол”нинг эса ғоятда хотиржам, осуда ва босик овози кулогига хузурбахш мусикадай куйилаётганди.

– Бир червон кўй, – деди у отасидан пул сўраётган қизалоқдек бийронгина, мулойим ва танткланган товушда, кафтини чўзиб.

Адид тушунмади.

Туйкус касалхона дарвозаси томонда ғала-ғовур кўпди.

– Пас кетма, червон, дедим, червон...

Коровул босиб-босиб хуштакни чуруллатди. Чўчкадай бақалоқ экан, қўполдан-кўпол этигини дўпирлатиб, лапанглаб етиб келди-да, “шарпа”га дағдага кила кетди. Аёл мутлақо хотиржам, вазмин, ҳатто маҳзун-автода қиёфага кирганди.

– Пулинг мўл... – деди у, янайм босиклик билан, худди коровулнинг дағдагаси унга дахли йўқдек.

– Қаёқдан кириб келдинг?! Ким ўтказди сени бу ёкка?! Чик, чиқиб кет, қорангни ўчир!

– Топганинг ўзингга буюрсин. Ҳой, мужик! Бор-йўғи червон! Кейин...

Чарос кўзлари жодуга тўла лўли хотин ҳамон дарвозабоннинг пўписасига пинагини бузмади, истар-истамас ўрнидан кўзгалди-да, гўдагини бағрига босиб, кенг ва гулдор этагини хилпиратганча, коровулнинг олдига тушиди.

– Кейин ўзинг афсусланасан, – деди у орқасига ўгирилиб, адидан сук нигоҳини ўзмай, – аммо мени тополмайсан!

– Анализнинг жавоби кўп яхши, дорилар кор қилган-да, – деб палатага кириб келди опа. – Бирор нарса totиндиларми?

Дорилар кор қилганми-қилмаганми, сезилганича йўқ, анализ-тахлилнинг жавоби яхши чиққанига эса зарача ишонмайди, аёли эса, одатдагидек, далда бўлармикан деган ўйда, безрайиб туриб лакиллатмоқда.

Йилнинг бошлари эди, эрталаб, ювениб-таранаётib тўсатдан чап оёғининг бош бармогига кўзи тушди-ю, юраги орқасига тортиб кетди, пайпоқ киймай ҳовликиб чиқди хотинининг ёнига. “Тамом!” деди ўтакаси ёрилаёзганини яширмай, “Мана, кўриб кўйисинлар, тамом!” деди. Аёли ҳам чўчиб кетди, лекин у ўзини босди, заррача ҳаяжонланмай шикастлангани яккол кўриниб турган бармоқка атайн бепарво разм солди.

– Чиба тамом? Нега бунча хавотир? – деди ўзидаги хотиржамликни чолига юқтириш илинжида, ясама босиклик билан.

– Матқобиловда ҳам шундай бўлган! Дастрраб бармоғи худди шу хилда шилинган, аввал қизарган-гезарган, охир-оқибат оёғини тиззасидан...

Кибриё опа гапга топағонликда чолидан колишмасди.

– Матқобилов каерда, сиз каерда?! Кап-катта одам, сиздай акли расо адаб шугина бармоқчанинг қизарганидан шунчалар хавотир топдиларми?! Абдужамил жўрангиз колхозга раис – далама-дала чанг-тўзонда пойи-пиёда юргани-юрган, сиз уйингизда ўтириб ишлайсиз, бунча хавотир? “Тамом!” дея вахима-шовкин кўтарасиз, уят эмасми?!

Тамомми-тамом эмасми, уятми-уят эмасми, мана, аёлининг ўша кунги ёлғон тасаллилари эмас, ўзининг фавкулодда хавотири тасдиғини топмоқда. Шунда ҳам кампирак бўш келмайди, ундан бўлса – бундайига, бундай бўлса – ундаига алдагани-алдаган: нима бўлса бўлсин, умр ўйлдоши – адабнинг кўнглини кўтариш, унга далда бўларли сўз топиши. Мақсад эса битта – ёлғон бўлса-да, ўхшаса-ўхшамаса-да, беморга тасалли бериш, уни чалғитиши!..

Хозир ҳам одатини канда килмаянти – чоли ҳеч вако totинмаганини била туриб, сўраяпти. Ёлғон бўлмасин, бир тишлам юмшоқ нонни тўрт-беш кошиқ сутта ивтибиб ичди. Сут қайнок, серқаймоқ экан, мойдай ёқди. Шу, холос...

– Ўзларидан сўрасак, кўнгил айниши колдими? Ухладиларми?

Савол қотишга қотди-ю, лекин бу каби саволларга кайтариладиган жавоб уни қизиқтирмаётганди. Жавоб бермаса ундан нарига, деб қўйди ичиди. У бутун ўй-хаёли билан ичига уя куриб олган, тинмай уни тергаётган саволга жавоб топгиси келаётган, бунинг учун Тошкентдан шу жойга келиб, ёлғиз коламан, ҳеч ким билан гап сотмайман, ўз ёғимга ўзим қоврилиб ётаман, кўпроқ яёв юраман, деб хомчўт қилганди. Икки кун ўтиб-ўтмай, аёли, аёлига кўшилиб уйдаги аҳвол-шароит кўчиб келди. Кампир қанчалик астойдил айланиб-ўргилмасин, назарида у чорак асрлик маҳрамидан кандайдир сир олмокка уринаётгандек туюла бошлади. Ваҳоланки, нима сир бор орада, ундан яширадиган? Бўлиши ҳам мумкин эмас! Зоро, оила барпо бўлган кунининг ўзида темир сулҳ битилган, унга кўра, эр-хотин орасида ҳеч қандай сир сакланмайди, лекин иккovi билган сирдан бошқалар тугул, пашша-ю хомишак ҳам хабар топмайди!

Ёдида, ха, уннинг хотирави ниҳоятда пухта, ҳеч нарса ёдидан ўчмайди.

...Театр томошасидан чиқаётib юзма-юз келишди. Салом-алик, танишув, билишув. Синашта кунлар, хафталар ўтди. Муносабат жиддий тус олди.

– Мен оила кўрганман, – деди Кибриё, навбатдаги учрашув чоғида.

– Менинг икки ўглим бор, – жавоб қилди Абдулла.

Орага оғир сукунат чўқди. Ана шу лаҳзаларда ҳар икки сұхбатдошнинг хаёлидан озмунча иштиохга тўла ўйлар кечдими?! Бирор чимдими тилга кўчгани йўқ.

– Оила кўрган бўлсам, шумо мардак...⁴

– Бир марта эмас, ўн марта кўрган бўлсангиз ҳам, қарорим қатъий!

Кибриё ялт этиб қаради, йигитга. Унинг тим қора кўзлари тунги гулхан чўғидек ўтли эди. Ортиқча гап-сўзга ўрин колмади. Кибриё бошқа сўз очмоқчи эмасди ҳам, шунга қарамай, аёллик туйғуси зўр келибми, ғудранди:

– Бачалар...

Абдулла чўрт кесди:

– Боланинг ўгайи бўлади, аммо хотиннинг ўгайи бўлмайди!

Бу нима дегани? Икки ўғлимни кўявер, сен мен учун ўгай эмассан, деганими? Ёки катта ёзувчилар шу тарз тагдор фикрлайдиларми? Қандай талкин қилсанг, фаросатингдан кўрасан, демоқчими ёки?..

Кибриё хаёлини йигиб олишга уринар, бирок, Абдулланинг ҳар бир гапи унинг ўйларини баттар тўзғитиб юборар, бирор бир тайинли, арзирли жавоб кайтаролмаётганини сезаётган эди.

– Ўтмишни титкиламаймиз, – деди Абдулла, тўсатдан, – титкиласак... сизга шуни айтиб кўяй, менинг гуноҳим ниҳоят даражада кўп.

Ана, холос. Турмуш куриш ниятида танишаётган, аҳдлашаётган эркак шундай дейдими? Дангаллик, шартакилик ҳам эви билан-да!

Кибриё бир фикрга келиб улгурмай, Абдулла унинг шундайига ҳам пароканда хаёлларига ўт пуркади:

– Шу қадар кўпки, ёзсан қоғоз қизаради...

Ҳар қандай киз ё жувон бундай гапни эшитганининг ўзидаёқ орани очди қилиб кўя колар, хотинликка кўнган тақдирида ҳам яна ва яна тахмин, хавотир, шубҳа-гумонлар чангалига чирмалиб кетган бўлур эди. Бирок Кибриёнинг зуваласи тамомила ўзгача пишиштагани шу онларда яққол сезилди. Шартакиликда ёнида турган йигитдан қолишмаслигини, бир қулфи-дили очилса, Душанбедан Тошкентга бехуда келиб колмаганлиги-ю, Самарқандда кимсан Айний домладек мўътабар зотнинг яқин қуршовида яшаётганини бурро-бурро килиб тушунтириб кўйишига ҳам шай, истаса, ўзбакий, тожики-форсий, арабий аралаштириб бийронлигини писанда этиб кўйишдан тоймасди. Афтидан бўлажак куёв билан учрашувга отланган бўлажак келиннинг янгалари, “Йигитнинг олдида маҳмадана бўлма, тилингни тий!” деб уқдиришган чоги ёхуд Абдулланинг қатъияти, қолаверса, тожикчада тил-забони дурустгина эканлиги унинг шаштини пасайтиргандай бўлди. Бу ёғи, орадаги “синов” сұхбат-учрашувлари кифоя қилди ҳисоб, энди ҳар қандай савол-жавоблару важ-корсонлар ортиқча, рози-ризоликдан ўзга йўл колмаган эди. Шулар боис шекилли, йигитнинг даҳшатга солишга лойик икрори унга мутлако тескари таъсир кўрсатди. Шаддодликда, тагдор гапиришда йигитдан қолишмаслигини кўрсатиб кўймоқчидек, тилига келганини қайтармади:

– Гуноҳларни бирга-бирга ювамиз-да...

...У кўзлари юмуқ, аёли ёнидаги курсида, ундан нигохини узмай, синовчан-хавотир аралаш термилиб ўтирганини сезиб ётиди. Ҳозиргина хотирасида жонланган манзараларга якун-хулоса сифатида кампирининг ўша тагдор қочириғига монанд тагдор мутойиба қилгиси келди, шивирлади:

– Гуноҳларни биргаликда юваби бўлдикми?..

“Гуноҳларимизни юваби бўлармикан?” деб илова қилмоқчи эди, афсуски, овози шу қадар заиф чиқдикси, Кибриё опа адабнинг нигохлари нурсизлангани, ранги янаям униқсанни... анча ҳолсизланганига чалғиди.

⁴ Сиз эркаксиз. (Тожикча.)

“Обход” деган сўзни касалхонада ётган кекса-ю ёшга тушунтиришнинг ҳожати йўқ. Нонушта вакти тугар-тугамас одатдагидек йўлак томондан паст-баланд ғалавовур эшигилди. Бошланди, ҳозир киришади. Профессор кексайиб қолганига қарамай, дароз бўйи уни анча кўркам ва бардам кўрсатар, беморларга нихоятда эътиборли, касалнинг тепасидан нари кетишга ошиқмай, ҳасрату шикоятларни бажонидил тинглаши унга бўлган ҳурматни янада оширган эди. Унга эргашган беш-олти эркак-аёл кишидан иборат оқ ҳалатли “куйруқ”дагилар ҳам профессорга тақлид килишади.

– Проф...ессор дуруст, ахвол нодуруст...

Кибриё опа илиқ сувда намланган дока билан Қаххорнинг манглайнини, бетларини шошилмай артди, бармоқлари билан оппок сочини, сўнг сочидан-да окрок кошини таради.

– Мен ўзи билан алоҳида гаплашаман.

– Нимани гаплашадилар?..

– Алоҳида палатага олсин, кейин, яхшилаб даволасин... Кучлирок дориларини аямасин!

Адиб ётган жойида безовталанди, қўлини аранг кўтариб, “Йўқ” деган маънода сермади.

– Ҳожати йўқ, – деди, лабларини кимтиб, – асло. Г-гап палатада эмас... Яхши даволаяпти, кучли дориси ҳам кор қилмас...

Қаххор бирдан ўнг кафтини тиззасига босди, оғрикнинг зўридан кўзларини чирт юмди, ўнг оёғини силтаб ташлади. Кибриё опа юпқа кўрпа устидан унинг аввал ўнг, сўнг чап оёғини авайлаб-эҳтиётлаб уқалади, силади. Шу пайт профессорнинг таниш чехраси, унга эргашган шифокорлар, ҳамиширалардан иборат “куйруқ” чўзилиб кириб келди. “Ҳаммаси бир бўлиб ажабтовур маҳлукқа ўхшайди” деган ўй кечди адабнинг кўнглида.

– Ну как состояние у нашего народного писателя? Творческий дух сильнее чем любой болезни, не так ли?⁵

Бемор аранг кулимсиради, “шундай” деган маънода бош иргади. Профессор ўзига ярашган жиддийлик ва салобат билан гапини давом эттириди:

– Если действительно так, вы, ваш творческий дух и мы вместе победим вашу болезни! Тем более, милая, заботливая супруга рядом с вами.⁶

“Обход”нинг муқаддимаси шу билан тугади, профессор вазифасига киришди. У дастлаб палата шифокорининг ахборотини дикқат билан тинглади, сўнг bemornining билагига бармоғини босиб, унинг юрак зарбасига кулок солди. Кибриё опа bemornining оёғи ўқтинг-ўқтинг каттик оғриётгани, бармоқ учларидан бошланаётган зирқираш тиззага етадиганини тушунтириди. Профессор нигоҳини bemornining оёғ томонига қадаганича тек туриб қолди, гўё чойшаб устидан ҳам оғрикнинг манбаини, сабабини топа оладигандек чимирилди. Чойшабнинг бир чеккасини bemornining тиззасига довур қайирди, сарғиши-қўкиши-қизғиши суртмалар сурилган бош ва унга ёндош бармоқса қадалди.

– Ҳовлига чикяпмизми? Пиёда юряпмизми?

– Чикяпди, озрок юряпди ҳам...

Қаххор ўлжасини отишга шайланган мергандек бир кўзини қисиб профессорнинг

⁴ Халқ ёзувчисининг ахволлари қандай? Ижодий рухият ҳар қандай касалликдан кучли, шундай эмасми? (Рус.)

⁵ Чиндан ҳам шундай экан, сиздаги ижодий ирода ва биз бирлашиб, хасталикни сингамиз! Колаверса, куончак рафиқантиз ёнингиздалар. (Рус.)

авзойидан нигохини узмади, бирок шифокорларнинг каттаси (ва назарида мукаррар тажрибалиси!) чурк этиш ў ёқда турсин, на турқи, на бир туки ўзгарди.

“Тўда” кўшни бемор томон силжиди.

Ҳар сафарги “обход” чогида Қаҳҳор шифокор дўстлари Наби Мажидни, Шабот Хўжани кўз олдига келтиради. Беихтиёр масковлик профессор билан ўзбек профессорларини чоғишиди. Наби Мажид ёш бўлса-да, кўпни кўрган, илми пухта шифокор, “Абдуллажон ака, энг таникли врачлар Кремль касалхонасида, боринг, даволанинг, отдек бўлиб кетасиз”, деб маслаҳат берганди, руҳлантирганди. Шаботхўжа эса авзойидан унинг Московга олиб кетишларидан норозидек кўринди, лекин фикрини очиқ айтмади. Нега ўшанда уни тайинли жавоб беришга унданади? Мажбурламади? Айтарди, ахир!..

Кибриё опа беморнинг кўзига қарамасликка ҳаракат килиб, Қаҳҳорнинг устидаги кўрпа-чойшабларни текислашга андармон бўлди, чоли эшитиш-эшиитмаслигини фарқламай, ўзича гудранди:

– Ҳозир, ташкарига чиқсин, гаплашаман.

Қаҳҳор истар-истамас бош чайқади.

– Ўрис, тилини топиб-топиб гаплашиш керак. Талаф қилсалар қилсинглар, лекин зинҳор ёлбормасинлар.

– Нега ёлборар эканман?! Ўрус эмас. Афташ ба нигоҳ кунед,⁷ жуҳуд-ку!

6

Сўраб-суриштириди: дардисар қанд касаллигига дучор бўлишнинг сабаби сон мингта. Муттасил хавотир, ҳаддан зиёд эҳтиёткорлик, диққинафаслик, тажанглик, сурункали қаноатсизлик, бетоқатлик, яна... бу каби туйгуларнинг бирортаси бегона эмас унга. Неча марталаб бошидан ўтган – жони-конини вайрон килган Нурли алкашнинг “хушхабари”ни эсласа, ҳали-ҳануз қулоғига ишонмайди, ичиди ғалаён кўпади – талвасага тушади. Мўйловдор доҳийининг ўзидан, таълимотидан, руҳидан батамом воз кечилгани ҳақидаги илк овозалар эса уни тубсиз чоҳга ағдариб, устидан тупроқ тортди. Нималар бўляпти, ўзи? Осмон юлдузу булуғларга кўшилишиб ер юзига ағдарилиб тушди, деса, ёхуд курраи арз ўз ўки теграсидан силжиб, терс айлана бошлади десалар ишониш мумкин, аммо-лекин ямоқчи косиб Жўғашвили Виссарионнинг баччагаридек беназир даҳонинг руҳини чиркиратиш! Ҳайҳот, кай тўрга йўқолдинг, Нурли кўпак?!

Унугиб бўладими?! Қўрқмай бўладими?! “Ўйлагандай яшаш ва яшагандай ўйлаш” деган гапни айтганинг падарига ҳазор-ҳазорлар лаънатлар ёғсин!

Буни ўзича кашф қилди, кашф қилди-ю, оғирдан-оғир, адоксиз ўйлар гирдобига гарк бўлди.

Нақ олтмиш йиллик ҳаёт йўлининг у бошидан кириб, бу бошидан чиқди, тафтиш қилди.

Инсон ҳаётда йўл кўйган ножӯя кадамлари, борингки, қайсиdir гуноҳлари эвазига орттириши ҳам мумкин-ку, ис-не бало-ю оғатларни. Шундай эмасми?..

Худди шундай!..

“Қайтар дунё” деганлар-ку, машойихлар, тўғрими?

А-айни тўғри!..

Бундан чиқди, нима, у гуноҳкор бандами? Тўғри, хеч бир банда фаришта эмас, бсайб – Парвардигор. Шундай бўлса-да, тошу тарозига солиб ўлчаб кўришнинг иложи йўқми?.. Кибриё билан илк сафарги учрашув-танишувлар чогида айтган гапини шунчаки, оғзига келиб қолиб, айтганди. “Гуноҳларим шунчалар кўпки, ёзсан, қоғоз кизариб кетади” ...Ўшанда Кибриё худди жуда-

⁷ Афтига қаранг. (Тожик.)

Хуршид ДҮСТМУҲАММАД

жуда оддий янгиликдан вокиф бўлаётгандек ёки бўлажак куёв бўлмишдан бундай икрорни эшитишига аввалдан хозирлик кўриб қўйгандек пинагини бузмади ёхуд... Дарҳакиат, у Қаҳхорнинг қоғозни қизартириб юборадиган даражадаги ўша гуноҳларидан боҳабармиди?! Унинг кулогига шипшишиб қўйишганими?! Нима деб, кай тариқа?! Қолаверса... Кибриёнинг турмуш ўртогидан пинҳон тутилган сир-синоатлари йўқмиди? Бу саволга ким, қачон, қандай килиб, қай тарзда жавоб топади?!

Ахён-ахёнда, хаёл қочиб, Қаҳхорнинг бутун вужуди шубха-гумоннинг инига айланиб кетар, бу ўзига ҳам малол келар, гумон имондан айиришини ўз танасида, шуурида хис этарди. Малол келадими, хис этадими-этмайдими, ҳойнаҳой, сут билан кирган мана шу расво одат бирон дақиқа бўлсин, уни тарк этмади.

...Тўй ҳам ўтди. Келин-куёвликнинг биринчи куни, намозшом чоғи шекилли, етти иклимда бандаси кўрмаган-эшиитмаган гаройиб воқеа юз берди.

– Хоним, – деди адаб, – бундан бўён кўчага бирга чиқишига тўғри келади, тўй-маърака, деганларидек. Адабиётчилар давраси, тадбирлар, гаштаклар дегандек.

Чорак куиллик келинчак гап оҳангидан ҳеч нарсани англолмай, бош кўтариб, куёвнинг кўзига бокди. Адаб давом этди:

– Ўшандай давраларда сиз билан саломлашиб сўрашадиган эркак зотининг исм-шарифини рўйхатга битиб берсалар.

Кибриё ҳамон куёвтўранинг муддаосини англаёлмади.

– Қандай рўйхат? Қандай эркак зоти?

– Диккат қылсингилар, мен такрорлай: тўй-маъракаларда, йигину анжуманларда сизга салом берадиган таниш-билиш эркаклар рўйхатини ёсалар. Танишиб кўйсак. Мана қоғоз, мана қалам.

Кибриё никоят ҳали маҳрамлик тўшагига бош кўйиб улгурмаган куёвнинг мақсадини тушунди ва кўлига қалам-қоғозни олиб, остин-устун қилиб ёза кетди.

– Рақамладингизми? Ҳаммасими? Нечта бўлди? Бирортаси ёддан кўтарилимадими? – дона-дона ва бурро-бурро сўради Қаҳхор, пихини ёрган терговчилар сингари, хонада вазмин одимлар экан.

– Ҳаммаси. Ўн саккизта.

“Терговчи” у ёқ-бу ёкка юра туриб, рўйхатта ров кўз югуртириди.

– Ҳаммаси, дедиларми?

– Ҳаммаси, – деди келинчак, айб иш устида кўлга тушган ўйноки хотиндек гезариб.

– Н. С.ни ёзмабдилар?..

Кибриё ўрнида ўтиrolмай қолди. Шошганидан нимадир деб ғўлдиради. Ўрнидан тура солиб, адабнинг кўлидан варакни юлиб олди ва хозир айтилган исм-шарифни рўйхатга тиркади.

Кибриё радиода ишлаб юрган кезлари Н.С. деган ёзувчисифат бир барзанги ўзининг атрофида парвона бўлганларини эслаб, аъзойи баданидан совуқ тер чиқиб кетди...

...Адаб қалқиб ўрнидан туриб кетаётди. Кўзлари олайиб, атрофга аланглади. Аёли кўринмади. Ўзини босди. Лекин ўй-фикри тин олмади, хаёлида гир-гир айланастган хотиралар тўғонини тўхтатолмади.

Тўхтамаса тўхтамасин, хаёл гирдоби уни комига торгса торгсин, истаган кўйига солсин, у бўш келадиган одам эмас, хаётда ҳеч бир лаҳза-вазиятда бўш келган эмас, бандасининг олдида бош этган ҳам эмас, шундай экан, нима, ўзининг олдида бош этиши керакми?! Ўзига бўш келиши керакми?! Бор-йўғи ўзи ҳаётда йўл қўйган хато-нукъсонларини аниқластириб олишни истамоқда, холос. Ахир уни исканжага олган, унинг жонига азоб бераётган қаттол савол, кун ўтгани сайин, айниқса, касалликка карши кўрилаётган чоралар наф бермаётгани ойдинлашгани сайин ичидаги тахмину фаразлар баттар ахволини танг қилаётгани тобора равшан тортиб

бормоқда. Эриш туюлмаяпты, балки болалик, ҳатто гүдаклик чөгларидан бу ёғига кечирған туриш-турмуши, кечмишларидан излаши тұғридек туюляпты, саволнинг жавобини.

Эсини танибдикі, отаси ва аясига әргашиб яшади. Яшадими?.. “Яшадим”, “яшадик” деб айтиш мүмкінми, ўша сарсону саргардонлікларни?! Йўқчилик, қашшоқлик, қарамлікни?!

“Журналда чоп этилган мақоламда ёзғандым. Дадамнинг темирчи эканы, шу сабабли оиласыз бир жойда узоқ вакт турғун бўлиб қолмай, бир қишлоқдан иккінчи қишлоқка кўчиб юрганимиз. Лекин ўша кўчманчилигимиз факат дадамнинг касби билангина боғлиқ бўлиб қолмай, бошка сабаблари ҳам йўқ эмасди. Ўз кўзим билан кўрган ўша воқеалар, эсласам, эртакка ўхшайди...

Кўчманчилигимизнинг асл сабабини “Ўтмишдан эртаклар”да ёздим. Биттабитталаб, икир-чикир тафсилотлари билан тасвирладим. Дарҳакиқат, бир жойини ўйламабман – отам бошлиқ оиласыз тириклик кўйида қишлоқма-қишлоқ кўчиб юрган десам, нима сабабдан бошка темирчилар бошига тушмади бундай сарсонгарчилик? Уларнинг ҳаммалари ҳам бизга ўхшаб кўчманчилик, дарбадарлик азобини тортишмади-ку? Биз эса...”

“Мусофир, келгиндисан!..”

Қаххор ётган жойида иргиб тушай деди. Ким унга бундай деди? Қачон??

Бирорта шифокор у билан дилдан сирлашмади, палатадошлари билан-ку, узук-юлук лукма ташлашлардан нари ўтмади. У ҳолда ким билан яқиндан гурунглashedi?.. Ҳеч кимса унинг мусофирлигини писанда кильмади, бетига солмади... Кулогининг остида вазмин, ҳатто гойибдан келаётгандек меҳрли бир товуш дардли оҳанг янглиғ такрорланди: “Мусофир, келгиндисан...”

Хотирасининг бир чеккасида йилт этиб ёнган шуъладан вужудига шамолдек енгиллик тараптади, чехраси ҳам ёриши. “Жўги, маззанг тушмагур!” деб юборди. Ҳовлида, куюқ қайнзор томонда ўринидикда хаёлга фарқ бўлиб ўтирган чоғи ёнида пайдо бўлган лўли хотиннинг жоду тўла шаҳло кўзларини қайта кўргандек бўлди, кўз карашларига кўшилиб унинг лукмаси хотира қатларини титиб юборди:

“Мусофир, келгиндисан!..”

Қаххорнинг чехрасида ўзига ярашган нимтабассум жилва берди: “Ўтмишдан эртаклар”ни ўқигандек айтди-я!”

...Кизик, ўзимиз асли кўқонлик бўлсак-да, Яйпанга кўчиб ўтсак, мусофир ҳисобланамизми? Кўқон мағрибда, Яйпан машриқдамидики, мусофир дейишга арзиса?! Арзимай-чи! Ўзим ёзибман-ку, ўз қўлим билан: “...бизнинг мусофирлигимизга раҳми келса керак... Аямга таскин берган бўларди...” Тошкентдан Московга келган одамни мусофир деса, лўли хотиннинг айтгани жўяли, ярашади, лекин Кўқондан Яйпанга боргани?..

Бу ҳам майли, лўли хотин жонни олгудек гўзал кўзларини чақчайтириб яна нима деди? “Келгиндисан!”

Бу сўз ҳам адига жуда-жуда таниш. Танишгина эмас, уни умр бўйи таъкиб этган, энди ўйлаб, мулоҳаза юритиб кўрса, жон-жонига игна бўлиб сукиладиган ҳакоратли сўзлардан бири шу эди.

Дадаси шайтон аравасини миниб бораётганига бехосдан кўзи тушган Олим буванинг кампир опаси кўрққанидан шайтонлаб, жон берди. Буни Олим бува Худога солди, давво кўзғамади, лекин кўчада бораётган паранжили жувон билан бўлган кейинги можаро Олим бувадек мўймин мўйсафидни ҳам имонидан айираёди.

Воқеа қандай бўлган дент?

“...Дадам эрталаб дўконга кетаётганида йўлкада паранжили бир жувонни кўрибди. Паранжининг орқа этагига бир шоҳ янтоқ илашиб бораётган экан, дадам аёлга этиб олиб, янтоқни босибди. Янтоқ ерда қолиб, хотин дадамга кайрилиб қарабди-ю, кетаверибди. Бу жувон Олим буванинг эрга тегиб кетган

Хуршид ДҮСТМУҲАММАД

кизи экан, паранжисига илашган янтоқдан бехабар, “уста менга тегишмоқчи бўлиб паранжимдан тортди”, деган хаёлга борибди-да, бу гапни оқизмай-томизмай отасига етказибди.

Ана, кўринг, ҳангомани!

Бу сафар Олим бува истиҳолани йигиштириди, оғзига келганини қайтармади. “Шайтон арава” деди, “Келгинди ит” деди, “Қайтиб юзингта карасам хотиним уч талоқ!” деб қасам ичди. Ҳой мусулмонлар, тушунтирай, деб оғиз очган дадамнинг сўзига ҳеч ким кулоқ солмади. У ҳолда... дадам айбсиз бўлса, нима сабабдан аям йиглай-йиглай, “Бир мўминнинг хотинига кўз олайтиргани уялинг!” дея таъналар ёғдирди? Нима-а?! Ўша замонда, қишлоқнинг тупроқ кўчасида-я?! Наҳотки, дадам...”

Ўша тўполон куни кечки пайт Кўшариқ маҳалласига кўчдик. Таъна-маломатлару, бадном этишлар, хакоратлардан кўчиб кетибгина кутулдик.

Яйпанди, Олим буванинг маҳалласидаги болаларга кўшилиб, анча дадилланиб қолгандим, шу борада орттирган малакам иш бериб, Кўшариқ болаларининг ўйинига тортинмай-бегонасирамай, дадил кўшилдим. Бирок...

Бир бошдан айтай.

Намозгарга яқин кўчада болалар чугурлашиб қолишиди. Чиқдим. Болалар менинг учун янги “Оқ теракми, кўк терак” ўйнашётган экан. Бу ўйинда болалар орада йигирма-ўттиз қадам масофа қолдириб икки сафга тизилишар, кўл ушлашиб туришар, сафнинг бошлиғи қарши сафга караб: “Оқ теракми, кўк терак, биздан сизга ким керак?” деркан; қарши томоннинг бошлиғи “фалончи керак” деганда номи айтилган бола сафдан чиқар экану югуриб бориб ўзини жон-жаҳди билан қарши сафга урар экан; шунда сафни узолса голиб бола мағлуб сафдан бир болани етаклаб келар, сафни узолмаса, ўзи шу сафда қолиб кетар экан.

Қанчадан-қанча болалар қарши сафни бузиб бола олиб келди, қанчадан-қанчаси сафни бузолмай қолиб кетди. Орзикиб кутдим: мени ҳам “керак” деса, мен ҳам югуриб бориб сафни бузсам, бола етаклаб келсам... Бирок мени ҳеч ким “керак” демади...

Ёмон алам қилди. Шунча бола керак, мен эса нокерак! Алам қилганди-чи!.. Исмимни билишмагани учунми? Йўқ, ундин эмас. Керак бўлганимда, ҳой, янги бола ёки ҳой, янги кўшни деб айтсалар ҳам бўларди.

Иккала сафдаги болалар, уларга кўшиб маҳалла-кўй, унга кўшиб бутун дунё кўзимга манфур кўриниб кетди. Аламимдан тишимни тишимга босдим, қаҳрим тилимга кўчди: “Бу мишиқи зумрашаларга кўрсатиб қўяман, шу-ундай кўрсатайки!..” дея онтлар ичдим, қасамлар ичдим.

Ўзим аламдан бошим қотиб, нима қилишни билмай турибману, кейинги воқеа баттар ошиб тушди.

Болалар чарчаб, ўйин бузилганда нариги томоннинг бошлиғи – ҳаммадан кўпроқ шовкин солиб елиб-юргурган бола мени пайқаб олдимга келди, менга бошдан-оёқ разм солди-ю, бирдан:

– Келгинди! – деб ургани кўл кўтарди.

Ортиқ чидомладим. Бояги аламга буниси кўшилиб, бўғзимдагини ичимга ютмай, мен ҳам бакирдим:

– Ўзинг келгингисан!

Бола бир ирғиб рўпарамда пайдо бўлди-ю, калламга кўйиб юборди. Мен жавоб килолмай турганимда бошқа болалар ҳам урмокчи бўлиб менга яқинлашишиди. Калламга тушган муштдан кўра “Келгинди” деган тавки лаънатга дош бериш оғирроқ эди. Ўзимни ниҳоятда якка-ёлғиз хис этдим. Кейинги лаҳзада қандай ҳолатлар юз беришини билмай тараддулданиб турганимдаmallat тўнли новча чол пайдо бўлди. Ўша чол жонимга ора кирди.

– Кўйинглар, болалар, тегманлар, келгинди бўлса ўзи бўлибдими, Худо килган, – деди.

Чол ўргага тушиб, мени калтакланишдан асраб қолганими бу, ёхуд?.. Олим буванинг “Келгинди ит!” дегани... ҳакорати ҳамон қулогимда... Бундан чиқди, вактида рад этилмаган, жавоби қайтарилмаган ҳакорат умр бўйи сени таъкиб этаркан. Қулогинг остида кўнгирогини жаранглатиб тураркан. Олим бувадан эшиганимиз ҳақоратгина эмас, унинг янайм аячли, ҳазар қиласиган маъноси ҳам бор экан. Буни қаранг, новча ҷолнинг айтишича, бизни кимсан Худонинг ўзи келгинди килиб кўйган эмиш... “Ўтмишдан эртаклар”да ёзганим тўғри: ҷолнинг бу гапи бошимдан кириб, товонимдан чиқиб кетди... Оёғимнинг бармоқлари игна суқилгандек ачишайтгани, товонларим лўқислаб азоб берадигани олисларда қолган ўша аламларнинг шода-шода меваси-асоратимикан?..

Асорат... Мусофирилгим чиндан-да Худонинг ишидирки, болалик чоғларидан бошланган мусофирилик ҳали-ҳануз давом этмоқда. Яйпандан Нурсукка, ундан Кудаш, сўнг Бувайди, Толлиқ, Олкор, Юлгунзор, Оқкўргон қишлоқларига кўчдик. Қайси қишлоққа бормайлик, “Келгинди, мусофири” деган тамғадан қутулмадик. Такдирни қарангки, сихат тиляб, Москов шифохонасида ётган жойимда Худо лўли хотинга рўпара қилди, байни унинг тилидан манглайимдаги тамғани баралла ўқитиб, асли наслимни бетимга солди. Мен эса... Падарига кусур, ўша лўли тиланиб сўраган червонни нега бераколмадим?! Башарангта!.. Яна рўпара келармикан?..”

7

Кибриё опа илдам юриб, палатага кирди-да, тўғри бориб, Абдулла аканинг оёкларига ёпилган чойшабнинг этагини кўтарди.

– Пожалуйста, посмотрите, профессор тоже в курсе! Если...⁸

Унинг изидан етиб келган оқ ҳалатли, сап-сариқ шифокор аёл опани тинчлантириди:

– Апа, вы не торопитесь, успокойтесь, возле больного так себя вести не хорошо⁹.

– Я поговорила с профессором, он сказал мне лично, что!..¹⁰

– Мы в курсе, о чем вы говорили с профессором. Но будем действовать только по назначению, понимаете? Прошу вас, вы не переживайте, присядьте, договорились?¹¹

Кибриё опа шифокор аёлнинг гапларини хотиржам тинглайдиган холатда эмасди. Кейинги кунларда у ичига йигиб келаётган сабр-тоқати тоша бошлаганди. Адабнинг ярим юмуқ кўзларига ҳавотир-ла қараб, бутун таъна-маломатлари-ю гина-кудуратларини тўка кетди:

– Каттасига ҳаммасини айтдим, тушунтиридим. Керакли жойгача борамиз, бу инсон шу ахволда қаровсиз қоладиган одам эмас, дедим! Московнинг энг зўр дўхтирларини чакирилинг, энг кучли дориларни келтиринг! Барое холе вазминашон ба жойи зарур ҳабар расондан даркор гуфтам, ха гуфтам!¹²

Опа ҳавотир аралаш алам-аччинини яширмай, гўё ўзбекчани ён-веридагилар тушуниб қолади деган ўйда ёхуд бор-йўқ изтиробини тўқисроқ, батафсилоқ, зардалироқ изҳор қилишни кўзлади шекилли, тожикчага кўчди. Табиатан мутойибага мойил одам учун тарки одат амримахол бўлса керак, Қаҳхор шу ахволида ҳам аёлнинг жони бўғзига тикилиб айтган гаплари орасидан бир жумласини “узиб” олди.

⁸ Қарант, илтимос, профессорнинг ҳам ҳабари бор! Мабодо... (Рус.)

⁹ Опа, шошманг, тинчланинг, беморнинг ёнида ўзингизни бундай тутишингиз яхши эмас. (Рус.)

¹⁰ Профессор билан ўзим гаплашдим, у шахсан менга!.. (Рус.)

¹¹ Профессор билан гаплашганингиздан ҳабаримиз бор. Аммо биз қатыйй йўриқка риоя қиласиз, тушуняпсизми? Илтимос, ортиқ ташвишланманг, ўтира туринг, келишдикми? (Рус.)

¹² Ахволи оғирлашгани ҳакида керакли жойга ҳабар килинг, дедим! Битта кўймай айтдим! Ҳа, айтдим! (Тожик.)

Хуршид ДҮСТМУҲАММАД

– “Керакли жойга” дедиларми? – сўради шивирлаб.

– Нима, керакли жой? Қайси керакли жой??!

– Ўзлари айтибдилару, кампирак. Дўхтирларнинг каттаси билармикан, сиз айтган керакли жойни? Сиз-чи, ўзлари биладиларми, каерда эканлигини ўша керакли жойнинг?

Кибриё опа хўрлиги келганини ҳам унугиб, Абдулла аканинг тагдор саволини англаб олиш максадида диккатини жамлади.

– Керакли жой... Нега билмай?.. – деди-ю, нафаси ичига тушди.

Қаххор жиддийлашди:

– Керакли жой керакли одамларни химоя қиласди!

– Сиз керакли эмасми?! Дунёга таникли адисиз ахир!

Адид аёлининг гапларидан энсаси қотди, оёғидаги оғриқ азобига дош бериш ниятидами, лабларини кимтиди, кўзларини чирт юмди, қошлари чимирилди, пешонаси тириши.

– Керакли одам бўлиш бошқа, таникли адиллик бошқа! Ҳар ерда ҳар гапни айтавермаслик эса – сиз билан бизнинг қисматимиз, пешонамиз...

Сал-сариқ шифокор аёл, изидан ахволи оғир беморларни ташийдиган хос аравачани ғилдиратиб икки йигит кириб келишиди.

– Қаёқка?! – сўради Кибриё опа, араванинг йўлини тўсгудек, оёқка қалқиб. – Аввал менга айтинглар, қаёқка олиб борасизлар?

– Рентген, – деди арава стаклаган кўк қалпокли йигит, пинагини бузмай.

– И анализ, – деди мулоим товушда шифокор аёл ва адид томон ўтирилди. – Придется чуть-чуть побеспокоить вас,уважаемый писатель¹³.

Адид ўрнидан туриш максадида кўзгалди. Опа адид оёғига илиши учун шиншагини ростлади. Қаххор ялангоёқ, “керакмас” деган маънода кўл силтади. Кибриё опа қалқиб тушди. Адидни уйдан кузатаётганида, Масковга шиншакда борасизми, мана, туфли кийинг, деганди. Қаххор худди ҳозиргидек кўл силтаган, “Энди туфлига на ҳожат?” деб хайрлашган, бундан опанинг иримчилиги жўшиб, ичидан зил кетган, чугур-чугурлаб чолига танбех берганди. Мана, яна айнан ўша ҳолат...

– Нет-не-ет, в рентген придётся поехать,уважаемый, а не пешком идти. Давайте, ребята, неторопясь и осторожно!¹⁴

Қаххор кўзларини катта-катта очиб, Кибриё опага ёлбораётгандай умидвор қаради. Унинг нигоҳида ҳам кўркув, ҳам шубҳа, ҳам хотиржамлик, ҳаммасидан ҳам мавхумлик мужассам, аравага ётиб, палатадан чикиб кетса, у ёғи кай ахволга тушиши номаълум, ундан-да оғири – ўша ахволда якка ўзи, ёлғиз қолишини тасаввур килолмаётганди.

– Шундай кун ҳам бор экан-да?..

Чамаси у опани, опага айтган сўзи орқали бир йўла ўзини ҳам тинчлантирумокни кўзлаган, ночор ахволда колган одам сингари юпанч изламоқда эди. Кибриё опа ўзини каерга кўйишни билолмай, нигоҳини олиб кочди, кўзёшини яширди. Унинг рўмолнани гижимлаб чангллаган қўли қалтираётганини Қаххор аник кўрди.

– Бардам бўлсинлар, Худо ҳар кимни ўз феълига яраша кўйга солади.

– Нима деганингиз бу? Кимни айтяпсиз? Ким айтди сизга бу гапни??

Адид дархол жавоб кайтармади, инкилаб-синкиллаб кўк шапкали икки йигит кўмагида аравага ўтиб ётди, шу харакатнинг ўзи уни толиқтириди чоғи, ранги гезарип кетди, кўзини юмиб, бир зум тин олди-да, мухим гапни айтмаса бўлмайдигандек оҳангда, овозига зўр берди:

¹³ Мұхтарам адид, сизни пича безовта қилишга тўғри келади. (Рус.)

¹⁴ Йўқ, йў-йўқ, ренттэнга яёв борилмайди, олиб борамиз. Қани, йигитлар, шошилмасдан ва эҳтиётлик билан! (Рус.)

– Муродхўжа айтди, – деди у қаёққа ва не мақсадда отланаётганини ҳам унудиб, – домла Муродхўжа.

Наҳотки, шу азобларнинг бари феълимга яраша бошимга тушаётган бўлса?! Бу қандай феъл? Қачон, қаердан топғанман, бу феъл-атворни? Ўзим топғанманми ёки менга тортиқ этилганми, бу даҳмаза феъл-атвор? Наҳот, сархисоб дамлари етмокда?

Сархисобу нажот истаги аралашиб кетди, ҳар иккала истак уни тинимсиз олис болалик манзаралари томон олиб қочаётган эди. Фалат. “Ҳаммаси болалиқдан мерос бўлса-чи? – деди у ўзига ўзи. – Болалик чўпчакка ўҳшайди, лекин ўша чўпчаклар йиғила-йиғила руҳимда-руҳиятимда ўчмайдиган из қолдирган, яъни менинг умр йўлим тимсолида воқеликка айланган бўлиши ҳам ҳеч гап эмас... Дадам, аям бошдан кечирган турмуш ташвишларини қандай унутай? “Кунлар ғурбат билан бошланиб, ғурбат билан тугар эди...” Шундай деб ёзғанман. Ўша умргузаронликнинг барча-барча зарбалари хотирамга, тасаввуримга муҳрланиб қолган, мени қаҳри қаттиқ Қаҳхорга айлантирган, мендан Абдула Қаҳхор исмли ёзувчи одамнинг зуваласини пишитган ҳам ўша ҳаёт зарбалари, кечмишлари... Чўпчаклари... Мени одамбашара килиб тарбия килган... Тарбия эмиш!.. Эрмакка айлантирган такдир...”

Адаб фарқ терга ботди, сув сўраганини билади, лекин сув беришдими, у ичдими, лабини намлаш билан кифояландими – эслолмади.

Уни олиб киришган хона зимзиё қоронгилик қаърига чўмди. Орадан қанча вакт ўтганини билмади, ҳатто шунча вакт коронги хонада колдими ёхуд... Хушидан кетмадими?! – хос аравачанинг икки ёнида гирдикапалак бўлаётганлар кўпайганини пайқади. “Нима бўляяпти?” деб сўрашга оғиз жуфтлади, товуши ўзига ҳам аранг эшитилди. Аранг эшитилгани ҳам майли, жуда-жуда ялинчоқ оҳангда сўраётгандек туюлди. Нега, нега ёлборишим керак?!“

Кимлар булар? Мен учун ким? Мен булар учун ким?.. Бир мусофири бўлсан... Мусофирилик ҳам отамерос?! Қисмат?! Дадамнинг бошига тушган кунлар!.. Мусофиридан олиб мусофирига, итдан олиб итга солишди, келгинди деб кувгинга олишди. Лекин бирон марта ҳеч бир бандасининг олдида юкинмади, бўйин эгмади. Жони темирдан эди дадамнинг! Зўр одам эди дадам!..

Ўша замонда темир одам бўлиб яшаёт осон эмасди. Дадам оддий хунарманд бўлса ҳам, фикрли одам эди. Эҳтимол, ўз фикрига эга бўлгани сабабли ҳам, қаерга бормайлик, уни чиқиширишмади, у, унга кўшилиб оиласиз на қишлоққа, на одамлар орасига сиғди. Рўзгорни тебратиш кўйида бошини урмаган жойи қолмади. Бу тарз яшашдан тўйди, шу кадар тўйдики, одамлар ҳаётини ўзгартиришга қаратилган ҳар қандай янгиликни жон-жон деб қабул килди, уни қўллади. Бўғзигача эскилиқ ботқогига ботган оми ҳалқ эса ҳаётда юз берәётган янгиликларни қабул килиши ниҳоятда оғир кечди. Дадам янгилик тарафдори эди. Кўлига милтиқ тутган бўлса, одамларни отмади, учувринди яшаш тарзини, омиликни ўкка тутди, қашшоқликка карши ўт очди...”

– Руки опустите, руки¹⁵.

Қаҳхор тепасида турган ҳамширага қаради, кўлини унинг ихтиёрига бературиб, ҳамширанинг оғиз-бурни чирмалганига эътибор берди. Қаерга олиб киришди уни? Нима килишмокчи? Профессор кўринмади. Чиндан ҳам рентгенга солишмокчими?

– Анестезиолог!

Адаб бу сўзни эшитган, билади, лекин шу тобда унинг қандай вазифадорлигини эслолмади. Аланглади, тўрт нафар шифокорнинг биттаси оқ ҳалатда, қолгани эса кўкиш рангли ҳалатга чирмалган, тўртови ҳам афтига никоб тортганига хайрон бўлди. Уларнинг бўй-бастини киёслаб, профессорни топишга уринди.

¹⁵ Кўлингизни туширинг, кўлингизни. (Рус.)

Хуршид ДҮСТМУҲАММАД

Професорнинг кўз карашларида нимадир бор, ўзининг хаста танасида окаётган қондаги иллатнинг бир учи мана шу катта дўхтирнинг тийран нигоҳлари тубига чатишгандек умидвор изланди... Беҳол аланглади. Лаҳаддек шу коронгиликда, шу алфоз ётишида унинг учун энг яқин ва ишончли нажоткор – жухуд профессор эди.

“Шаботхўжани чакиртирсан бўларкан, зудлик билан етиб келса, ёнимда туарар, манави еттиёт бегоналар қўлига қараб қолмасдим! Кибриё!..”

Адаб аёлининг исмими айтиб чакириш одати йўқ эди, қолаверса, Кириёни бу ерга киритишмаган. Касалхонани бошига кўтараётгандир. Бундан чикди... Ҳа, “анестезиолог” деган сўзининг маъноси ёдига тушди. “Рентгенми-операцияхонами? Нима қилмоқчисизлар, ўзи?” деб биронтасидан сўраш истагида оғиз жуфтлади, лекин хона одамни танимайдиган даражада коронгилашди.

– Йўғ-е?! – деб юборган эди, овози ғўлдираб чикди. – Наҳоки, интиҳо онлари?..

9

– Уйни кулфлаб келганимилар?

Қахҳор узок ва оғир уйқудан уйғониб оғзидан чиккан биринчи айтган сўзи шу бўлди. Хомушлик ва уйқусизликдан эзилиб, бошини кўксига осилтириб ўтирган Кириё опа сапчиб тушди.

– Лабай! Уйни?! Қулф урилган, ха-ха! Нимайди?

– Кутубхона-чи?

Опа ҳушини йиғди, у адабнинг кўз очар-очмас ёғдираётган саволларига ҳайронлигини яширмади.

– Омонликда кўришганимиздан қувонайлик, шу тобда кутубхона... китобларга ким хам тегарди?

Қахҳор палатани, кўшни беморларни... одам зотини кўргиси келмаётгандек ҳамон кўзини очмай, сас чиқармай, қўлини тебратиб, опани ёнига чорлади. Опа унга томон энгашиб, қулогини динг қилди.

– Шаботхўжани айттирасалар, қанча тез етиб келса, шунча яхши...

– Хўп, – деди опа бошини “маъкул” оҳангига тебратиб. – Ўзим ҳам шуни ўйлаб ўтиргандим.

Адабнинг сочидек окарган манглайида, юзида йирик-йирик тер томчилари ўрмалашга тушди.

– Яна... – деди у чираниб. Сўзини бошлади-ю, жим бўлди. Айттар истагини ўйлаб олдими ёки уни айтишга етарли куч жамладими, ҳар қалай, нафас ростлагачгина тагин опани имлади.

– Айтаверинг, – деди опа кафтини қулогининг ортига “девор” килиб. – Эшитяпман.

– Элчига айтинг, ёрдам берсин.

– Сизгами? Даволашларигами?

Адабнинг афти буришди, ичидан норозилик отилиб чикишига йўл қўймай, гудранди:

– Шуҳратни чакиртирсин... Ёзувчи Шуҳратни...

Кириё опа чолининг муддаосини тушунмади, тушунмаса-да, маъкул деган ишорада бош иргади. Қошиқчада чой тутди. Унинг хавотири аримаган, бунинг устига, адабнинг кутилмаганда ёзувчи Шуҳратни тилга олгани уни янайм довдиратиб қўйганди.

– Шаботхўжа доктор, уни чакиртираман, фойдаси тегади. Шуҳрат – як нависанда, бошад, чи кор канда медиҳад?¹⁶

¹⁶ Шуҳрат – ёзувчи бўлса, нима қилиб беради у? (Тожиқча.)

Қаххор аёлининг гапига кулок солмади. Шундагина бирдан шикаста оёғи ёдига тушди. Кўлини чўзиб, ўзи чойшабни кўтаришга уринди.

– Нима килишиди? Қарасинлар! Тез, кўрдиларми?! Мени ухлатиб қўйиб, нима килишиди?! Нега ўзимга айтишмайди?! Розилигимни олишмайди?!

Кибриё опа кулиб юборди. Бу изтироб, ташвиш тўла аламли кулги эди.

– Ҳаммаси жойида. Дўхтирларнинг вахимаси қурибигина кетсин, очишибди, кўришибди, маслаҳатлаша-маслаҳатлаша, дори-дармон сурсак кифоя, деган карорга келишибди, вассалом! Хавотирлар тасдигини тоимабди.

Қаххор бирдан кушдай енгил тортди. Ҳаётида камдан-кам содир бўладиган ҳолат – ўпкаси тўлиб, мижжалари қизарди, тишини тишига босди.

У иродали, дийдаси қаттиқ одам эди.

– Темирчининг ўғлимани! – деди, ўзининг бўш келмаганини намойиш килиб кўймоқчидек. – Мен учун дадамдан зўр одам бўлмаган, мен болаликдан дадамга ҳавас қилганман, дадамга!.. Лекин Шуҳратни зудлик билан чакирсингилар, “Олтин занглаамас”ни ёзган Шуҳратни...

Кибриё опа эрига билдирамай, норозиланиб, бош чайкади.

– Китобларни... кутубхонани ўқишимасин...

– Хўп.

– Кейин ҳам ўқимасинлар.

– Қачон, кейин? Ким ўқийман деяпти, шу палла?

– Билмайсиз, ш-шундай ўқийдиларки, тит-пит килиб ўқийдилар.

Ботир гапчилардан уйда ҳеч нарса қолмаган... “Зрелый”ни унунтисинлар!..

– Ҳей, бобой, ҳей! Оғзингизга қаранг! Сизга нима бўлди?! Шу холингизда аллазамонларни титкилаляпсиз?!

– Билмаяпдиларми? Сезмадиларми?.. Титкиласин деб мени шу аҳволга солди-ку.

– Ким солди? Кимни айтяпсиз?

– Худо... Худони...

Кибриё опа ҳанг-манг бўлиб қолди: Абдулла ака бирон марта Худони тилга олган эмас, ҳеч бир нарсани Худодан кўрган эмас. Ва тўсатдан, кутилмаганда, қандай килиб?! Опа ён-атрофга алантондаги каравот бўш, қолган касаллар ўрнида ётибди, муҳими, уларнинг ҳеч бири ўзбекнинг машҳур адаби ва унинг аёли ўртасида бўлаётган сухбатга, табиий, кулок солмас, дам ўзбекча, дам тожикча лисонда давом этा�ётган савол-жавобларни ўзларидан бўлак тушунадиган бошка банда йўқ эди хастанонанинг торгина, лекин гавжумгина бу “ҳасратхона”сида. Опа бунга амин бўлса-да, палатадошларни бир сидра назардан ўтказди. Шундагина бирдан тубсиз кудукка тушиб кетгандек туюлди, адабнинг бу таҳлит “тил”га кириши канчалар хавотирли эканини бирдан англаб қолди. Юраги орқасига тортиб кетди. Шарт ўрнидан туриб, ташқарига отилди.

– Менинг гуноҳим йўқ... Нима ёзган бўлсам...

Опа палатадан чиқаётган жойида такқа тўхтади, изига қайтди, “Нима дедингиз?!” деган маънода адабнинг тепасига келиб, унинг чехрасига тикилиб туриб қолди. Унинг бу тарз туришидан гўё, “Гуноҳим йўқ, дедингми, Зрелый? Сен-а?!” деган маънони уқиши мумкин эди.

– Сизда гуноҳ нима килади?! Ёзувчи бўлсангиз...

Опа бояги шиддатда палатадан чиққандан сўнг ҳам Қаххор бир талай гапни достон килиб ташлади.

– Шўро менинг, менга ўхшаш қашшокларнинг бошимизни силади, мактабда ўқитди, бокди, кийинтириди. Шўргога ишонмаган одамларга мен ишонмадим, шўргога қарши бўлганларга мен қарши бўлдим. Тиш-тирногим билан!.. Пичир-пичир... шивир-шивир билан шўрони агдармокни кўзлаган гўл, калтафаҳм бабарларни кўргани кўзим йўқ эди, шуми, гуноҳим? Ўша гуноҳларни ювмоқчи эдикми, биргабирга?.. Нима ёзган бўлсам, ўз кўлим билан ёздим, билганимча ёздим...

Хуршид дўстмуҳаммад

Ташқарига ошиқаётган опа пичинг ва тавба аралаш бу тагдор лукмани эшифтмади.

Ёш эди, ахир у. Fўр эди. Ким уни йўлдан урди, кўйинни пуч ёнғоққа тўлдириб, аллади, шу чокқа қадар билмайди.

“Янги Фарғона” газетаси таҳририятига янгигина ишга қабул килинган бир пайтда, кандай бўлмасин, таҳририят аъзолари орасида советларга қарши бўлган “ёт унсур”ларни аниқлаша вазифасини юклашди унинг зиммасига. Бунинг энг осон йўлини ўргатишид ҳам: “Дуч келган жойда шўрони, комфирқани барадла танкид остига олаверасан, кўркма, сенинг айтганларингга жўр бўлиб сайрайдиганлар – ўшандайларнинг бари унсур, элемент! – ўшаларни аниқлаштириб берсанг бас!”

У лакка тушди. Топширикни адо этмоқлиkkа астойдил киришди. Жамиятда хамманинг кўзига ташланиб турган, аммо гапириш, тилга олиш хавфли бўлган нуқсону иллатларни кўркмай фош эта бошлади. Газета ахли, зиёли ахли тилини тиёлмайдиган тоифа эмасми, муштдек болакайнинг найрангларига учадиган, лакка тушадиганлар топила қолди. Айниқса, “жумхуриятимизнинг мустакил, озод ватан сифатида ажралиб чиқишига эришмоғимиз лозим” деган гаплари кап-капта кишиларнинг эсини оғдири, гангитди-кўиди. Унга қўшилиб “жасорат”га жўр бўладиган ҳамнаfasлар кўпайди.

Ўзбекчиликда гап олишнинг синалган усули улфатчилик эмасми, неки вазифа юкланса, барчасини баҳяма-баҳя муфассал амалга ошираётган бўлажак адид кўярда-кўймай газетачиларни улфатчилик – гап-гаштак ташкил этишга кўндириди. Даврага бир катор мактаб муаллимлари кўшилди. “Шўро хукумати ҳалкни ҳалокат ёқасига олиб бормоқда” деганлар борми, бошқа оғзи ботир улфатларининг деган-демаганлари борми, у кўқонлик зиёлилардан ташкил топган янги гаштакнинг бамисоли миrzасига айланди, яъни, улфатчилик чоғида дўстларининг оғзидан чиқкан олди-кочди гап-сўзларни “оқизмай-томизмай” коғозга тушириб борди. Улфатга “Ботир гапчилар” номи берилди.

Оқибат нима бўлди, оқибат?

1930 йил 30 январь куни эди, ўн саккиз нафар “Ботир гап”чи улфатчилик килиб ўтирган хонадонни ГПУ босди! Ашурали Зоҳирий, Лутфулла Олимий, Ёқуб Омон, Эркин Носир, Умархўжа Ҳамидов... гаштак қамоқхонада давом этди. Бир ҳамлада шу-унча “унсур”ни фош қилиш мана ман деган ГПУчига насиб этмаганди, ҳали гўдак ёшидаги Абдулла эса, туғма кобилияти бор шекилли, алоҳида файрат-шижоат кўрсатди – шўро ҳокимиётининг ўн етти нафар душмани нақ тумшуғидан илинди. Даастлабки ҳуфиячилик хизмати эвазига Абдуллажон “Зрелый”, яъни “Етук” деган лакаб-кличка билан сийланди.

Ёш эди, фўр эди, шайтон комига илинган эди...

Кибриё опа орқасидан эргашиб кириб келган катта ёшдаги оқ ҳалатли шифокорга шикоят кила кетди:

– Посмотрите, он стал много говорить, очень много! Посмотрите!¹⁷

Шифокор аёл чехраси очилиб кулди.

– Очень хорошо, что много стал говорить. Значит он выздоравливает¹⁸.

– Выздоровивает? Вы правду говорите?¹⁹

– Апа, – деди кулиб шифокор, – когда больной приходит в сознание, он может много говорить, смеяться, плакать без причины, но это всё естественный процесс. Не беспокойтесь!²⁰

¹⁷ Карап! Жуда кўп гапирадиган бўлиб колди, карап! (Рус.)

¹⁸ Жуда яхши-да, кўп гапираёттани тузалаётганидан далолат. (Рус.)

¹⁹ Чиндан-а? Чиндан ҳам шундайми? (Рус.)

²⁰ Опа, бемор ҳушига қайтиш чоғида эзма бўлиб қолиши, кулиши, йиглаши табиий. Яхшиликка йўйинг. Хавотирланманг. (Рус.)

- Боши йўқ бабарлар!..
- Ким улар? – нима дейишини билмай, сўз қотди опа.
- Ботир гапчилар... Шўрга зимдан тиш қайраганлар... Фаҳмига курт тушган ҳаммасининг...
- Бўлди, бас! Яна пича ухланг, хушингиз тиниқлашади. Гапа бас кандада эмас карда²¹. Мен шу ерда, ёнингиздаман!..

10

Адиб кўзини очди-ю, деразанинг ўнг бикинидаги каравотта чойшабсиз курук тўшак ташлаб кўйилганига эътибор берди.

- Кетдими? – шивирлаб сўради у бошини маъноли ирғаб.
- У кетса, бошқаси келади, – деди опа адибни чалғитмоққа уриниб.

Қаҳхор унча-мунчага чалғийдиган одам эмасди, айниқса, шу ҳолатида унинг хушёрги, диккат-эътибори ҳар качонгидан тиниқлашганди.

Ҳазин чехрасида кулги шарниси кўринди.

- Ўзи кетдими, олиб кетишдими?..

Чоли нимага ишора қилаётганини сезган Кибриё опа, тўлиб тургани табиний, аччигини босолмади.

– Кетдими, олиб кетишдими – бизга дахли йўқ! Ўзимизни ўйлайлик! Бардам бўлайлик! Яхши нарсаларни ўйланг.

- Яхши нарсалар... Яхши нарсалар...

Яхшиям адабиёт бор экан. Адабиётдан паноҳ топди у. Шўронинг мафкуралари, замонасозликларига кўшиб ҳаётнинг борди-келдилари, нагма-ю истиғфорлари, ноз-карашмалари – бари унинг назарида лаш-лушга, даҳмазага, майнавозчиликка айланди. Кўз ўнгидаги ҳаётни хаёл катларига кўчириб ўтказишга одатланди. Ҳакиқатни адабиётда топди. Адабиёт, асарлар, қаламкашлар дунёсида нимани қандай тушунса, нимани ўйласа, ўшани галирди. Яхшини яхши, ёмонни ёмон дея олди. Дангалига кўчди. Шунинг ортидан уни қўркмас, жасоратли устоз адигба чиқаришди.

Ёзувчилар уюшмасининг раиси эди. Жумхуриятнинг казо-казолари иштирок эттаётган йигилишда сўзлай туриб, туйкусдан, “Ўзбек адабиётининг жаллоди Милчаков!” деб юборди. Кимсан Владимир Милчаковдек зотни, ўзининг ёзувчилар уюшмасидаги муовини, турки совуқ жаноби олийларини-я?! Жамиятнинг сара гуллари иштироқидаги пленумда-я?!

Ушбу бир оғиз “лутф” қаерда денг?! – Марказқўм йигилишида мухокамага тортилди. Узун столнинг тўрида республика саркотиби, икки ёнида ноиблар, вазирлар, хоказолар. Ҳиппа бақалок хавфсизлик хизмати кўмондони ҳам доимги жойи-оромкурсига сигмай, хозири нозир ўтирибди.

Масала кескин ва кўндаланг кўйилди, асаблар таранг эди.

– Нолойиқ иборани ишлаттанинг учун бюро аъзолари ва Ёзувчилар уюшмаси раҳбарлари хузурида Владимир Андреевичдан узр сўранг, – деди саркотиби, оғир хасталиқдан чиққан бемордек хаста товушда, босиқлик билан.

Саркотиб – биринчи котибининг гапи гап, сўзи сўз, хозир Қаҳхор ўхшатиб узрини айтади-ю, бир лукманинг ортидан тугилган ва бепоён қизиллар салтанатига яшин тезлигига ёйилган нохушлик шамоли дока рўмолдай куритиб, йигиб олинади. Бироқ... Бироқ... Хайҳот!..

Қаҳхор бамайлихотир ўрнидан турди. Қозонажак ғалабасига олдиндан хомтама бўлган турки совуқ Милчаков тиржайиб, узрни кабул килиш тантанасига шайланди. Қаҳхор эса...

²¹ Гапни бас килиб, ухланг (Тожик.)

Хуршид ДҮСТМУҲАММАД

– Мени кечир, – деди у мувинининг кўзларига тик караб, – рус тилини дуруст билмаганим учун баъзан керакли иборани тополмай, фикримга мос келмайдиган бошқасини ишлатиб юбораман.

Милчаков зафар кучган голибдек, “Бу бошқа гап” деди, ўтирган жойидан, оғзини йигиштиромай. Қаҳҳор эса гап оҳангини ўзгартирмади, балки саркотибнинг босиклигига таклид килгандек янайм вазминлик билан, киприк кокмай, тиккасига дона-дона килиб, муддаосини охирига етказди:

– Ҳали гапимни тугатганим йўқ. Мен сени жаллод демокчимасдим, одамхўр демокчийдим, холос!..

Ў-ў-ў! Хў-ў-ў! Бў-ў-ў!..

Адабиёт ҳакиқатининг ҳаёт ҳакиқатидан устун келгани, адабиётни ҳаёти маънозмазнунига айлантира билган адабининг тилларда достон бўлган кўркмаслиги, мардлиги, жасорати эди бу. Ўзининг назарида эса... Қаҳҳорнинг маслаги, ақидаси, ҳаётий сўқмоклари ўзгарган... Бу дунёда унинг кўркадиган жойи, ҳайикадиган одами колмаганди. Бу ботиний-рухий ўзгариш, эврилишлар олдида наинки биринчи раҳбар – саркотиб шахсияти, балки унга кўшиб хавфсизлик хизмати кўмондонининг салобати, ҳайбати бир пул, икки пул, икки чақа эди.

Қаҳҳорнинг қайсарона сўраган “узр”ини эшитган кўмондан тўппончада отиб ташланган одамдек ўтирган курсисидан ағдарилиб тушаёзди, икки кўллаб оғзини пана қилганча, “Вайсама, ху, онангни!..” деб сўкинишдан тилини тиёлмади.

Қаҳҳор уни эшитмасликка олди, ичида эса, “Онадан ишлади-ю, зангар!” деди алам билан. “Мен Нурлига кўғирчоқ бўлсан, Нурли алкаш бу босқинчи ифлоснинг кўғирчоғи-ку!” деган гап хаёlinи чизиб ўтдими, ўтирганларга сездирмай заҳарли кулди-қўйди.

Адаб эски қадрдонларини кўраётгандек, палатадошларига бирма-бир разм солди. Уларнинг ахволига қизиқдими ёки улардан қандайдир эътибор-мадад кутдими, жавдираб аланглади.

– Ну как, седой-молодой? Все будет в порядке. Скоро у нас будет новый однополчанин, хи-хи-хи!²²

Картавоз ҳазилвон бемор шундай деб бўш қолган тўшакка ишора килди.

Қаҳҳор бетини девор томонга бурди. Ҳамон рентген хонагами ёки операция хонасигами бориб келганини фарқлоимай, ўйларини тиниклаштиришга уринди. Диққатини жамлади. Кибриёхоним айтгандай яхши нарсалар ҳакида ўйлагиси келди. Хотира олиб кочди.

Таваллудининг олтмиш йиллиги, унга багишлиланган дабдаба, баландпарвоз олқишилару карнай-сурнайлар қолиб, адаб айтган бир оғиз луқма жамоатчиликнинг оёғини осмондан килди гўё.

– Мен партиянинг солдати эмас, онгли аъзосиман!..

Шу гапни айтгани рост, шошилмай, оғир-вазмин айтгани бор гап. Лекин уни ўз қулоги ёки ўзгаларнинг оғзидан эшитган киши борки, муносабат билдирамай қолмади.

– Бу – мен партиянинг солдати эмасман, дегани!..

– Бу – ўзимнинг акл-хушимга, эътиқодим-ақидамга содикман, дегани!..

– Бу – тарихий жасорат!..

– Бу – факат ёзувчи одам айтиши мумкин бўлган икрор!..

– Бу – адабиётнинг, адабиёт одамининг овози!..

– Ана энди Масков жим қараб турмайди!..

– Ёзувчиларнинг уйи кўйди!..

– Бу аслида – мен партиянинг кўрсатмаларини оддий аскарлардек онгизз равишда эмас, тўла англаган холда, киройи пишиқ-пухта адо этаман, дегани!..

²² Қалай, оқсоқ оғайнин? Ҳаммаси жойиди. Янги ҳамхона учун жой бўшади, хи-хи-хи! (Рус.)

Эл оғзига элак тутиб бўлса-чи!..

Яхши хотираларга аллақайси гуссалар аралашиб кетди. Адиб бамисоли ичидагужгон ўйнаётган, тинчини ўғирлаётган хотираларини ўқишига тутинди:

– Сайдий ким?.. Сўтак, кўркок. Суйган қизи колиб, бошқалар истаган мегажин-махлукка уйланди. Ўшанинг кош-қовогига караб яшади. Бошида ботир гапчиларни қовуштирган ҳам унинг ўзи! Асарда “ботир гапчи” деган сўз йўқ, бирорта йўқ. Писми! Соткин! Ош-қатиқ бўлиб юрган улфатларини аждаҳонинг оғзига рўпара килди-да, ўзи қочди. Кошиб, мана, ўлимнинг чангалига тушди. Соткин одам кимнинг кимлиги билан иши йўқ – топса, тумшуғидан илинадиган килиб, хўракка айлантиrsa, тамом! Қайнотаси Муродхўжа домладан тортиб, поччаси, опаси, ҳамкаслари – бари унинг учун хўрак!.. “Сароб”ни қайта ёзаман. Сайдий образини қаердан олгансиз, деб сўраб-суриштириб кўйишмайди. Абдулладек шоир, Сайдий – Усмон Носир эмасми, деб сўради-я! Бетингда кўзинг борми, демай-нетмай сўради-я! Ўзи талант, лекин, ҳали бола, ёш, қизиккон!.. “Сароб”ни титкилашди, “Кўшчинор”ни титкилашди, “Тобутдан товуш” колмади... Неча қайталаб ёздим уларни! Тириклигимда шундай килишдими, кейинчалик бу титкилашлар ҳолва бўлиб қолади. Қон топширинг, қон!.. Нури, алкаш, ифлос!.. Келгинди, мусофир!.. Ким, ким келгинди, мусофир? Ҳамманг, ҳамманг, ҳамманг! Сенларга кўрсатаман, ким келгинди, мусофир эканлигини! Топганларим?! Нима деди, лўли хотин? Буюрмайди, дедими? Ўзимгами?.. Ботир гапчиларгами?.. Битта-яримтаси хаётми-йўқми, Худо билади. Бирортаси рўпара келса, ҳар биттасининг гунохини бетига айтарди. Ҳа-да, ўзинг бир кишлоқ муаллими бўлсанг, чумчукнинг патидек газетада мухбир бўлсанг, советга, шўргога қарши бош кўтаришни ким кўйибди сенларга?! Ким ёмон – шўро ёмон, нима номаъкул – шўро мафкураси номаъкул! Ўшандай чаламулла шўртумшукларни фош килганимми, гунохим?! Эҳ, замон нағмасини уқмаган лодонлар!.. Ах, гумроҳлар!..

Кўз ўнгидаги гир-гир айланётган чирпирак дам дадаси, дам Сайдий, дам унинг қайнотаси Муродхўжа, дам Усмон Носир, дам “Кўшчинор чироқлари”, дам қўқонлик “Ботир гап”чи ҳамشاҳарлар, дам... алланима ва аллакимлардан вужудга келган гирдоб Қаххорни gox тубсиз коронфилик қаърига тортиб кетар, дам ўтмай, айни ўша гирдоб чирпираги уни ёруғликка олиб чиқар, бу гирдибод ўпқонида эс-хушни омон саклаш, ҳайҳот, душвор эди, душвор!..

Қаххорни йўтал тутди. Йўтал уни ўйғотди ҳам, хушёр тортириди ҳам. Кўзини катта-катта очганча палатани назардан ўтказди. Қаерда, қай ахволда ётибди? Аёли кани? Профессорининг бошини қотираётган бўлса-я?! Ёки ўзи билган “керакли жой”ни излаб кетдими?! Бориб “керакли жой”ни остин-устун килмасайди!..

Димонига ёқимсиз ис урилди. Қайси бир касалнинг яраси очилиб кетдими ёки уйдан келтирилган овқатни сузишдими... чўчка хуриллагандай бўлди. Адиб афтини бужмайтириди, у бошини кўтариб ўтириб олгиси, чойшаб-кўрпани кўтариб ташлаб, чап оёғининг бармокларини ўз кўзи билан кўришни мўлжаллади.

Московнинг катта дўхтирилари уни коронги хонага олиб кириб, ухлатиб кўйиб, нима қилишди? Дори-дармон суришибди, деди-ку, кампири, ўша дори-дармоннинг хидимикан?.. Қимирлатиб кўрди – оёғида жон бор, фактат, нега оғримаяпти? Ёқимсиз хидга чидаса бўлар, лекин ҳадемай кўз очиши мукаррар бўлган оғрикка дош бериш маҳол, оғрикка.

– Оламни латта хиди тутса... Оламни латта иси тутса, аввало ўзингдан боҳабар бўл, биродар!..

– Латта хиди, латта иси... Касаллик сизнинг хотирангизни титиб юборди шекилли?

– Хотирани?..

Тепасида пайдо бўлган Кибриё опа хушхабар топгандек, жилмайди.

– Тилингизнинг заҳари – сизга бувингиздан мерос. Топдимми?

Хуршид дўстмуҳаммад

Аччик-нордон ўхшатишларингиз ҳам...

– Мен бувимга меҳр кўймаганман, ёмон кўрганман.

Кибриё опа бўш келмади.

– Ҳаёт шундай – кимса ё яхши кўрган, ё ёмон кўрган одамига ўхшаб қолаётганини ўзи сезмайди. Сиз ҳам...

Каххор ёнбошлиб, кўпдан буён аёlinи энди кўраётгандек унга термилиб қолди.

– Мен ўзимни дадамнинг давоми десам... Гапларида жон бор, бувимнинг ҳар битта гали жонни ўйиб оларди...

– Раҳматли... Аянгиз-чи, аянгиз? Муштипар...

11

Ўша чирпиракдек айланаетган гирдоб адабни яна неча қайта коронгилик қаърига гарк қилди, яна неча қайта ёргулликка олиб чиқди. У дам ўзидан кетди, дам ўзига келди. Ҳаёллар гирдobi азоб-укубат гирдobiга sola бошлади уни.

Аям мендан олдин ва мендан кейин саккиз боласини қора ерга топшириди. Такдир унинг бошига соглан заккумни унда-мунда дадамга айтган, лекин бувимнинг заҳар чакиллаган сўзларига бош кўтариб қарамади. Бувим вағиллагани-вағиллаган, карғагани-карғаган, аямни одам ўрнида кўрмасди. Йўқ ердаги гаплар билан дадамга чақиб, урдиради. “Сендан бўлган бола нима бўларди, итдан бўлган курбонликка ярамайди” деган-а, аяmta! Келгинди эдим, кўчманчи эдим, ит мусофири эдим, унга бувимнинг оғиздан чикқан бу тавқи лаънати қўшилди. Ёзганман, аламимдан бувимни букри деганман, кўршапалакка ўхшатганман. Ўхшатганману... Наҳотки, заҳар-заккум ўхшатишларим менга ўша кўршапалак... Бувимдан ўтган бўлса?! Кибриё топиб айтди-я, шуни!..

Аямдан-чи? Аямдан аламни ичга ютиш мерос қолган шекилли? Ичингта ютилган алам вакти келиб заҳар-заккумга айланиб, ташқарига дуд-бўрон бўлиб чикар экан. Ана ўша заҳар-заккумлар, дуд-бўронлардан пайдо бўлмаганимikan Абдулла Қаххор?! Қаххорнинг каттол каҳри?!

Нима сабабдан шу чоккача ўйлаб кўрмади шуларни, у?! Одам мана шундай хаёлларга бормоқлиги учун ҳам боши ёстиқка этиши, бедаво хасталикни бошдан кечириши керак экан-да! Чехов домла ёзганди-я, хасталик – дунёни, инсонни бўлакча англамок учун берилади. Домла ўзи шифокор бўла туриб, ўз дардига даво тополмади, бир тутам умр кўрди...

Кутилмаганда палата эшиги оstonасида Кибриё опа пайдо бўлди, унинг димоги нимадандир чоғ эканлиги дархол сезилди. Қаххор аёlinинг кайфиятидан бирор хушхабар умидидами, хаёли бўлинганига ранжимади ва шу заҳоти тахмини тасдик топганини кўрди: эшикда елкасига оқ ҳалат ташлаган, сочи хурпайган, жуда-жуда таниш, меҳрибон чехра ундан кўз узмай туради!

– Ассалому алайкум, Абдулла ака!

Адаб назарида аллаканча вақтлардан буён бу тахлит ёкимли саломни эшифтаганди, бир оғиз кадрдан калом унинг ҳузурига Ўзбекистон бўлиб, ўзбек бўлиб кириб келгандек туюлди! Вужудига қалтироқ югурди, ич-ичида пайдо бўлган ўксик нидо бўғзига кадалди. Кўзлари тўрт бўлиб интиқ кутаётган таниш, кадрдан чехра!

– Шаботхўжа! Ўзингизми?! Келдингизми?..

Қаххор шундай деди-ю, кўзларини чирт юмди. Профессор адабнинг ёноғидан думалаб тушган кўзёшини кўрмаслик ниятида атрофга аланглаб, палатанинг аҳволига, рафторига обдон назар ташлади-да, индамай келиб, тик турганича беморнинг билагига бармоғининг учини кўйиб, юрак уришига диккат килди. Кўлинини адабнинг билагидан узди, каравотнинг ёнгинасида шай қилиб кўйилган

сунъий нафас олдиригич анжомларга кўз кирини ташлади, зум ўтмай, бу сафар беморнинг бошқа билагига “кулок” тутди.

– Мен келгиндиманми? Мусофираманми?!

Қаххорнинг алам ва дарғазаб товуши момакалдироқдек қалдираб эшишилди.

– Мутлақо, Абдулла ака, мутлақо ундаи эмас.

– Нега мени бу ерга жўнатиб қўйинглар? Ёлғизлатиб?! Ҳеч ким йўк, ҳеч ким! – Унинг товушида ўпкаланиш оҳангি зўрайиб бораётганди. – Булар менга қандай дори-дармон киляпти, ҳеч ким билмайди! Нафидан кўра, зиёни кўпга ўхшайди!..

– Шифокорлари малакали, Абдулла ака...

– Малакасини мени ўлдиришга сарфляяпти. Сенлардан эса дарак йўк.

– Мен хабар топдими, этиб келдим, Абдулла ака.

– Шухрат келдими? Биргамисизлар?

– Мен Ригада эдим, анжуманда. Ўша ердан келдим. Шухрат ака...

– Тошкентга опкетинглар...

– Хўп, Абдулла ака, опкетамиз...

Адиб ҳамон кўзини очгиси келмадими ёки очолмадими, ўпкаси тўлиб такрорлади:

– Нима бўлса, Тошкентда бўлсин, Хўжа... Теззатайлик.

Шаботхўжа қўйнидан каттагина оқ рўмолчасини олиб, бетини, кўзларини шошилмай артди. Эҳтимол, ўзидан бирор лаҳза нигоҳини узмай тик турган Кириё опага карашдан кочаётган эди.

– Уқдингизми, Хўжа? Гаплашинг...

– Гаплашдим, – барадла ва дадил товушда гапга тушди Шабот Хўжаев, – энг каттасига учрашдим. Вишиневский жуда машҳур, билагон шифокор, академик, Абдулла ака. Пича сабр килайлик, адабимиз согайиб кетадилар, деди.

Қаххор ял этиб кўзини очди. У Шабот Хўжаевга тиккасига қараб турарди. Унинг нигоҳида “Гапинг ростми ёки алдаяпсанми?!” деган маънони укиш кийин эмасди. Шабот Хўжаев бир беморга, бир умид тўла нигоҳини узмай турган унинг аёлига қараб олди-да, кўпни кўрган шифокорларга хос ишонч ва қатъият билан жавоб берди:

– “Бир ҳафта ёта турсинлар, оёққа турадилар, кейин жавоб берамиз!” деди.

Адибнинг афти гижимланган қоғоздек бужмайди. У бир ҳафта кутиш азобини тасаввур қилдими ёхуд оғриқнинг зўрига дош бериш қўйида тишини тишига босди, пастки лабини тишлади, кўзларини чирт юмиб, ётган қўйи холдан кетди.

– Доктор! Доктор! – ўрнидан дик этиб турган Шабот Хўжаев эшик томонга ўғирилиб, чақиришга тушди.

Кириё опанинг овози унидан ўтқиррок, хавотирли эшишилди:

– Сестра! Кислород! Сестра!

Адиб ҳеч нарса юз бермагандек ўзига келди. Касалга ҳам ўхшамасди. Икки дафъа хушидан кетганини, икки дафъа сунъий нафас олдиришганини ҳам билмади. Икки ёнида жимгина ўтирган Кириё опа ва унинг синглиси Марҳабога “Ўтирибсизларми?” дегандек бир-бир кўз югутиргиди.

– Кониб ухлабман, – деди, дадил ва ўқтам овозда. – Ҳатто оғриқ ҳам толикди шекилли?..

Кириё опа адибнинг тўхтамай гапиришга майли борлигини пайқади, уни ҷалғитиш эпини топишга, эҳтимол, беморнинг яна пича ором олишига ундашга уринди.

– Кониб ухлаш ҳам дорининг нафини беради, – деди у.

– Кўп эзмалик қилманг, демокчилар шекилли? Шаботхўжа каерда колди? Кетиб колмадими?

Хуршид ДЎСТМУҲАММАД

- Кетмади, ҳализамон кеп қолади.
- Яхши дўхтири, тажрибаси катта. Шуҳратдан дарак борми?
- Шуҳрат Масковда, самолётдан тушган заҳоти кўнғироқ қилди.
Хадемай кириб келади, хотиржам бўлинг:

Қаҳҳор узок кутган орзуси ушалаётгандек қувониб кетди. Ҳорғин кўзлари чараклаб, чехрасига табассум югурди.

- Келса, дарҳол кирсии, зудлик билан кирсин. Ухлаб қолсан, уйготсинилар, дурустми? Марҳабо, эшитдингиз-а?

Марҳабо бош иргади, адабнинг раъийга кулоқ тутиб, “Хўп” деди, шивирлаб.

Қаҳҳорнинг нафас олиши тезлашди, бироз оғирлашди ҳам. Опа синглиси билан адабни икки томондан елпишга тушишди.

- Ёқяпти, – деди Қаҳҳор кўзларини юмиб. – Элитяпти. Лекин Шуҳрат келгани замон...

Кибриё опа бошини синглиси томон энгаштириб, ғулранди:

- Шуҳрат! Шуҳрат! Чи гапи зарурашон бошад, надонам?²³

13

Шуҳрат Қаҳҳорга нигоҳи тушган заҳоти бирам енгил тортди. Устознинг ранг-рўйи олинмагандек, ўзи бардам кўринди. Беҳуда хавотирланибман-да, деб қўйди у ичиди. Факат адабнинг кўриши учун узатилган кўлида беҳад ҳолсизлик сезилди.

- Хайрият, – деди Қаҳҳор мамнун табассумини яширмай. – Хайрият. Энди бундок энгашинг, Тошкент нафасини олиб келгандирсиз.

Шуҳрат устоз адабнинг бетига бетини босди, ҳарорат қайда, му-уздай! Кўз ёшини тутолмади. Зинҳор сездирмаслиги керак!.. Шуҳрат шу ўйда бош кўтарар-кўтармас, Қаҳҳорнинг чаккаларидан ёш думалаётганини кўрди.

- Бутун Ўзбекистоннинг кулоғи Масковда, ҳалқ сизга шифо тиламоқда.

Шуҳрат шундай деб жим бўлиб қолди. Қаҳҳор “Чиндан шундайми?” деган маънода, ишониб-ишонкирамай унга термилди.

- Мухлисларингиз... Шогирд шоири ёзувчилар... Эркин, Абдулла...

Учкун, Ўткир... Шукур... Ҳамма-ҳаммаси... Саид Аҳмад, устозни кўрган заҳотинг бизга кўнғироқ қилгин, деб тайнилади. Озодни айтмайсизми!.. Кўринишингиз жуда яхши, Абдулла ака.

- Яхшими? – очиқчасига истехзо аралаш луқма ташлади Қаҳҳор, ишонмай.

Шуҳрат “яхши” дея олмади, “дуруст” дея олди, холос.

– Дуруст бўлса, эшитинг, – деди Қаҳҳор вазмин ва паст товушда. – Зудлик билан Тошкентга олиб кетишга киришинг, Тошкентга... Шаботхўжа бир хафтадан кейин, деди. Касалхонанинг каттасига учрашибди, ўша айтибди.

- Мен ҳам учрашдим. Академик экан. “Ваш Гафур Гулям великий поэт”, деди. “Мен – яҳудийман”ни назарда тутди шекилли...

Қаҳҳор тинглаб ётишини эмас, гапиришини истаётган эди. Ичидан тўлиб-тошиб чикаётган гапларни битта кўймай, тугал айтгиси келаётганди.

- Бўлар гапдан гаплашайлик. Шуҳрат, иним, мен ошимни ошаб ёшимни яшадим, ёзадиганимни ёздим. Кўргансиз, Ғафур aka билан Шайхнинг ёнида бўш жой бориди, тўғрими?.. Мусо... Ойбек тузукми, кўрдингизми?

- Яхшилар...

Ҳаётда кўп қаттиқ кунларни бошдан кечирган Шуҳрат ҳарчанд уринмасин, кўнгли бўшашиб кетди. Нимадир демокчи эди, бўғзига ёш тиқилди. Қаҳҳор давом этди:

- Кўқонлик Абдураҳмон Ҳолиқий деган домла бор, муаллим.

²³ Шуҳрат, Шуҳрат!.. Нима мухим гаплари боракан у кишида, хайронман?.. (Тожиқча.)

- Ҳм.
- Жанозани ўша инсон ўқисин, сиз айтинг, бажо келтиришади.
- Ҳм. Нималар деяпсиз, Абдулла ака... Абдулла ака!..

Кутилмаганда палатага кирган шифокор аёл югуриб каравот тепасига келди, кислород ёстиқчасининг сим-ичакларини тўғирлаб, адебнинг оғиз-бурнига ўрнатди.

- Выходите! Посетители, немедленно выходите!²⁴

У шундай деганча, адебнинг тепасида гирдикапалак бўла кетди. Шуҳрат палатани тарк этаётби Кибриё опа гарангсиб нима киларини, ўзини қаерга қўйишни билмай жавдираб қолганини, Марҳабо эса чўнқайиб, деворга суюнганича бетини кафтлари билан тўсиб олганини кўрди.

14

Бир кун аввал кутилмаган воқеа бўлди.

Иттифоқо палатага машҳур адаб Константин Симонов кириб келди. Кибриё опа уни илгаритдан, Тошкентдаги учрашувлардан яхши билар, Қаҳхорнинг асарларини таржима қилган, хар икки адаб ўзаро яқин алоқалар ўрнатган эди. Бу сафар...

Аксига олиб, Симонов келганида Қаҳхорнинг ахволи анчагина тант, ҳатто рўпарасида турган одамни таниш-билишга, у билан муомала қилишга мадори колмаганди.

Симонов курсида ўтирганича чамаси икки-уч дакикалар хаста адига термилиб, чукур ўйга толди.

– Ўттиз йилдан буён биламан, Қаҳхорни, – деди у ҳамон бемордан нигоҳини узмай. – “Сароб”га ўхшаш асар йўқ бизда, мутлако бошқача роман, мутлако... Адашганлар образи тасвирланган... Роман ортидан орттирилган маломатлар... Улар бошка мавзу, осон кўчмаган уни ёзиш...

- Константин Михайлович!

Симонов бош кўтариб, товуш чиқармай йиглаётган Кибриё опа томон ўгирилди.

- Опа, сиз бардам бўлинг... Мен хабардор бўлиб тураман...

Шундай деб, Ёзувчилар уюшмаси дарғаси ўрнидан кўзгалди, икки одим ташламай, тўхтади, нимадир ёдига тушган одамдек изига қайтди. Ҳамон кўзлари ярим юмуқ, ҳарс-ҳарс нафас олаётган Қаҳхорга термилди.

– Ҳамиша айтолмайдиган гаплари бордай юарди, ранж-аламми, ҳасратми... Ўша нарса, кўзлари юмуқ ҳолида ҳам сезилмоқда...

Кибриё опа “Яхши эшитмай қолдим?” дей савол бериб улгурмай, рус адебининг эшик ёнида турган ёрдамчиси шекилли, ўспирин йигит “Слушаю вас” деганча Симоновга томон пешвоз қадам ташлади. Симонов опага ҳам, ёрдамчисига ҳам қайтиб изоҳ бермади, бир-бир одим ташлаб, палатадан узоклашди.

15

Йўлакка чиқкан Шуҳрат ўзини қаерга қўйишни билмас, у ёқдан-бу ёққа юар, юрагини ёриб гаплашай деса, кимса таниш йўқ эди. Шундагина у ёнида бир одам худди ўзига ўхшаб нари-бери бориб келаётганини пайқади. Унга қаради, нотаниш одам танишдек туолди. Шуҳрат хаёлини йигиб олгунича, нотаниш одамнинг ўзи унинг рўпарасига яқин келиб тўхтади-да, соғ ўзбек тилида савол қотди:

- Кислород улашдими?

Нотаниш одам шундай деб бош чайқади, сўнг саволига жавоб кутмай, гудранди:

²⁴ Чикинг! Келганлар, ҳозироқ чикинглар! (Рус.)

- Қийин, қийин...
- Сиз? – Шухрат савол қотиб улгурмай у одамнинг Ўзбекистонда машхур профессор Шабот Хўжаев эканлигини таниди. – Оғирми?
- Кутамиз, бошқа иложимиз йўқ, – деди профессор асабий титраб.
- Шаботжон! Катта дўхтирларини чакирмайликми?
- Орага совуқ жимлик чўкди. Шухрат саволини такрорламади, лекин ватандош шифокордан нигохини узмади.
- Катта дўхтирлар қиласидан иш қолмади... Аслида Масковга олиб келиш мутлако шарт эмасди, шулар килаётган амални ўзимиз ҳам эслардик!..

Шухратнинг эти жимирилаб кетди. Манглайида муздай тер томчилари пайдо бўлди. Профессор яна нималарнидир айтадигандек эди, бироқ у кўйинидан каттагина, кордай оппок рўмолласини чиқариб, нари кетди. Юз-кўзини артар экан, баҳор кунлари Қаххорни шифокорлар консилиуми кўргани, консилиум беморни Масковга жўнатишга қарор қилганини эслади. Таникли шифокорларнинг холосаси уни танг қолдирди. Нима учун Масков? Қандли диабетни Масковда қандай даволашса, Тошкентда ҳам ундан кам эмас. Нима кераги бор адабни бу ёққа жўнатиб, сарсон қилиб, ёлғизлатиб?.. Эртаси куни Қаххор сўради ундан, “Сиз нима дейсиз? Боринг, десангиз, бораман, йўқ десангиз, бормайман”, деди Абдулла ака. Афсуски, казо-казолар иштирокидаги консилиум холосасига карши таклиф билдириш, шифокорлик одобига зид эканлиги Шабот Хўжаевнинг тилини ушлади.

У Қаххорнинг саволини жавобсиз қолдирди...

Мана, энди...

Шу пайт палагадан чиқиб келган шифокор аёлнинг чехрасида бояги ташвишдан асар ҳам қолмаган, димоги чоғ, тошкентлик икки меҳмон ёнига яқин келди.

– Яхши бўлиб қолди. Уйкудан уйғонгандек, фикри бирам тиник.

Кулиб, сув ичиб ўтирибди. Факат беморни толиктирманглар, асло мумкин эмас. Тингласа – рухсат, лекин кўп гапиришга кўйманглар.

У шундай деб нари кетди.

Палата эшигига толиккан, лекин хурсанд Кибриё опа кўринди.

– Яхшилар, – деди у мамнун кайфиятда. – Бағоят яхшилар!

16

Тун бўйи ҳеч ким мижжа қоқмади. Қаххор эса неча уйгониб, неча марта уйқуга кетди. Лекин уйкуси бехаловат кечди. Нафас олиши қийинлашар, оғиз-бурнидан эмас, худди кўкрагидан нафас олаётгандек, тинмай ҳансирар, дам каттиқ уйқуга кетар, кўп ўтмай кўзларини катта-катта очганча, гўё ухламагандай ён-веридагиларга бирма-бир қараб чиқар, кўзига кўринган одамга нимадир деб гап қоттиси келар, гўё ҳозир туш кўргану ўша туши таъсирида, эҳтимол чала уйку аралаш берилган хаёллари таъсирида нималарнидир кайта-кайта сўрап-суринтирилар, баъзан эса бир-бирига боғланмаган, дахлсиз-алоқасиз мавзуларни тушунтиришга киришиб кетар, бир сўз билан айтганда...

– Муҳкамада бормидиларинг? Мен бордим, қатнашдим.

“Эртаклар”ни роса мақташди. Саидий ҳам кепти. Саида кўринмади... Чехов домла кўринмади. Олисда жон берди, “Питерга опкетинглар” деб ёлборганди. Мени Тошкентга опкетасизлар-а?..

Гирдоб чуқурашди. Коронги эди. Нафас қайтди. Кўз ўнгига манзаралар шу қадар кўп-хисобсиз эдик!.. Гирдоб чирпираги юкорилади. Чирпирак уни хасдек юкорига улоқтириди. Узук-юлук бўлса-да, нафаси пича равонлашди.

– Кўқонда Каптархона... кўрдим, сув шаркираб оқяпти. Пиёлада симириб ичдим, ох!.. Дадам... Пешонасида юлдуз кадалган дўппи, кўлида милтиқ... Аям уввос

солиб дадамни кўлидаги миљтиққа тармашди, қон йиғлади... Дадам... Чакиринглар, қон олсин, истаганича олсин! Бир томчи қолдирмай олсин!..

Гирдоб. Коронгилик, ёргулик. Гир-гир, гир-гир. Кўз тинди, кўнгил айниди. Тил айланмаяпти. Яккаш гўлдир-гўлдир. Такрор. Яна...

— Муҳокамага Мирза келди, “Фарғона тонг отгунча”ни ёзган, менга танбех берди. “Жон Абдулла ака, дадангизнинг гуноҳлари менинг бўйнимга, уларни ёзманг, ўчириб ташланг”, деди! Ўтиниб, юкуниб айтди... Бир хафта, Тошкентга борай, Мирзага айттай, дадамнинг гуноҳлари сенга оғирлик қиласди, улар ўзимга буюрсин, дейман, кейин “Эртаклар”ни қайта ёзаман... Ана, митти күшчалар кафасдан учуб чикиб кетяпти, ана!.. Саидий ҳам ўхшамади, ўзим истагандай ёзолмадим. Мунисхон, Сораҳонни масҳара килдим... Кон топширишга чакиришяпти!.. Қанча қоним қолди, ўзи? Олаверсин, дедим-ку!.. Кон топширидингларми?.. Саидий ким? Гирдогба гарқ бўлган одам у. Романин қайта ёзаман, у “Сароб” эмас, “Гирдоб”! Тошкентга етиб олай... Ишлар кўп... Ичимда бир савол бор, ўшанинг жавобини топишим керак, шарт... Шуҳрат, уқдингиз-а?.. Шаботхўжа, ёнимдамисизлар?.. Уйда, кутубхонада китоб кўп, хат-хужжат... Ўқиманглар уларни, ҳеч ким қўл урмасин. Мен қўл урганман, етар, бас, бошқалар урмасин. Кибриё, уларнинг ҳаммасига ўт кўймиз, ёқамиз...

Тонгта қадар ҳеч ким мижжа қокмади. Шабот Хўжаев билан Шуҳрат Московдаги элчи билан икки қайта кўнгироқлашишди. Тошкентга сим қоқиб, нималарнидир маслаҳатлашишди. Шуҳрат каловланиб нима қиласини билмас, Шабот Хўжаев эса тажрибали шифокор сифатида аксинча тақдирга тан берган одамдек анча хотиржам тортиб қолган, ҳеч кимга бирор оғиз сўз айтмас, лабларини қимтиганича, қошлири ўргасида пайдо бўлган тугунча таркамас, гўё ҳадемай юз берадиган муқаррар ниҳояни аниқ тасаввур қиласетгандай...

Нонуштадан сўнг нафакат “манави” палатада, бутун учинчи қават йўлакларида бесарамжонлик кўбди. Кимлардир шитоб билан юргулаб келар, палатага кириб кетар, кўп ўтмай у ердан кимлардир қайтиб чикар, икки-уч ҳамшира бири олиб бири кўйиб беморнинг кўли-оёғига игна суқар, бошқаси дам-бадам унинг тумшуғига кислород симларини ўрнаштирас, уни юлиб ташлашар, шунча талваса орасида бирдан адиднинг кўзлари чараклаб очилар, у нималарнидир айтиб колиш илинжида лабларини иланг-биланг қимирлатар, лекин у айтиётган сўзларни тушуниб бўлмас, бир чеккада чўк тушганча Кибриё опа билан Марҳабо адиддан кўз узмай жавдиришар, аҳён-аҳёнда Шуҳратнинг илтижо тўла товушда “Абдулла ака! Абдулла ака!” дегани эшитилиб колар, беморнинг бош томонида бўйчан бош шифокор билан Шабот Хўжаев оғир тин олганча, сўзсиз-несиз ожизона ерга термилиб қолишианди.

Ниҳоя кутилмаганда юз берди: оғиз-бурнига сунъий нафас олдиргич bogланган, икки кўли ёнида чўзилган, саноқсиз игна сукишлардан билаклари корайиб моматалоқ бўлиб кетган Қаххор бор бўйи билан қаттиқ силтаниб тушди. “Бас, тўхтатинглар!” дегани эдими бу, ёхуд жон узилиши силтовори эдими, ҳамма бирдан жим бўлиб қолди, бирон оғиз сўз сигмас эди бу сукунатга. Беморнинг жонини тутиб, саклаб колиш илинжида унга тармашган шифокорлар, ҳамширалар бошқа бир топшириқ куттандек, илтижо билан профессор томонга ўгирилишиди.

— Бўлди!..

У бошка сўз айтмади. Биринчи бўлиб юз берган воқеани Кибриё опа англади. У хўнграб, ўзини мархумнинг устига ташлади.

Шуҳрат ёш тўла кўзлари билан кўл соатига қаради, соат 10дан 23 дақиқа ўтганди...